

O'zbek xalq dostonlari

“SHARQ” NASHRIYOT-MATBAA AKSIYADORLIK
KOMPANIYASI BOSH TAHRIRIYATI
TOSHKENT — 2006

Aytuvchi: **Rahmatulla shoir Yusuf o'g'li**

Nashrga tayyorlovchilar:

To'ra Mirzayev va Zubayda Husainova

T a h r i r h a y ' a t i:

Omonulla Yunusov (hay'at raisi), Ahror Ahmedov (hay'at raisi o'rinbosari), Mamatqul Jo'rayev, Erkin Malikov (hay'at kotibi), To'ra Mirzayev, Abiir Musoqulov, Muhammadali Qo'shmoqov, Shomirza Turdimov, Ibodulla Shoymardonov

R a s s o m:

Temur Sa'dullayev

Go'ro'g'li: O'zbek xalq dostonlari / Aytuvchi Rahmatulla shoir Yusuf o'g'li; Tahrir hay'ati: O. Yunusov, A. Ahmedov, M. Jo'rayev va boshq./ Rassom T. Sa'dulla. — T.: Sharq, 2006. — 448 b.

“Go'ro'g'li” turkumi dostonlari yuzga yaqin xilma-xil mazmundagi asarlarni o'zida birlashtirgan ulkan silsiladir. Xalq baxshilari bu turkumga kiruvchi dostonlarni sevib kuylab kelganlar. Ushbu jildga Rahmatulla shoir Yusuf o'g'lidan yozib olingan 27 doston kiritildi. Ularda afsonaviy xalq qahramonining tug'ilishi, uning bahodirona yoshligi, jasoratlarga to'la hayoti, ozodlik o'lkasi — Chambil shahrining bunyod etilishi, asrandi farzandlar — Hasanxon va Avazxonlarning Chambilga keltirilishi, ularning bahodirliklari turli-tuman sarguzashtli voqealar girdobida tasvirlanadi. Dostonlar qahramon va sevimli yor sadoqati, ota-ona va farzand burchi, birodarlik va do'stlik, ona yurtga muhabbat masalalaridan bahs etadi. Har bir doston badiiy mukammalligi va jozibadorligi bilan kitobxonni o'ziga jalb eta oladi.

BBK 82.3(SU)

**AHMAD SARDORNING
O'LINGA BUYURILISHI**

Avaz o'g'lon, so'zlari alvon-alvon, yag'rini yoziq polvon, asli odam desa, behishta g'ilmon, kun tug'sa, Avazning yuziga, oy tug'sa, og'ziga qarab tug'adigan zamon, Chambilda bo'lib omon-omon. Bir kuni G'o'ro'g'li sulton turkmaning to'qson to'qqiz biyini qirq yigitlari bilan — takadan og'a begi Zamoni, ko'klangdan Safo o'g'li Chaqqoni, soridan Marayim polvoni, yovmitdan beklar begi Ahmad sardorni Chambil chortog'iga chaqirdi. Munov bir zamon Misqol pari bilan og'a Yunus parini ham, barcha biylarning, beklarning xotinlarini ham Chambil chortog'iga chaqirdi. Shuytib Chambilning chortog'i erkak va ayol mehmonlarga to'lib, Go'ro'g'li sulton sho'rva bilan qovurmani tortib, choy...larni mehmonlarga mo'l qilib, qand-qurslarni dasturxonga xirmon qilib to'kib, Avaxxon bilan Hasanxon talabkorlarga alyor, deb may suzib berib turibdi.

Shunda Ahmad sardor soqolini tarab, mo'ylovini burab, Go'ro'g'li sultonga qarab, barcha oqsoqol, beklarning tilidan: "O', Go'ro'g'li sulton, jiyanim, bu oqsoqol, beklarni chaqirib kelishdan maqsading nima", — deb so'rab, shu so'zni aytdi:

Bir tog'ing Asqardir, bir tog'ing Bolqon,
O'rtaligi kengish cho'lu biyobon,
Turkman ellariga o'zingsan sulton,
Bayon et, beklarni nega chorlading?

Xazinangda xirmon-xirmon zarmidi,
Bisotingda qator-qator normidi,
To'qson to'qqiz biyda ishing bormidi,
Bayon et, beklarni nega chorlading?

So'z eshitgin bunda tog'ang tilidan,
Odam keldi sori, ko'klang elidan,
Yori qilsin, agar kelsa qo'lidan,
Bayon et, beklarni nega chorlading?

Ahmad sardor yig'ilgan beklarning tilidan Go'ro'g'liga bu so'zlarni aytdi. Shunda Go'ro'g'li sulton Ahmad sardor tog'asiga qarab: "Tog'a, mendan bu savolingni o'z vaqtida so'rating endi, tog'a, mendan so'rasang, men barcha turkman beklarini yig'ib kelganim — barchasidan bir muhim maslahat so'ramoqchi edim. Mening barcha beklardan so'raydigan maslahatim shul", — deb beklarga o'girilib, qo'lida sozi, og'zida so'zi, Go'ro'g'li sulton nima deydi:

Sori, ko'klang, taka, yovmit beklari,
Quloq soling sizga deyar so'zima,
Ko'nglimga keladi tinmay bir fikr,
Avjim kelib, shashtim to'lgan kezima.

Turkman elda qurmoqchiman huriyat,
Bir qilcha nuqsonsiz hukmi adolat,
Shunga bering bugun menga maslahat,
Ayting, boqmay xotirimman yuzima.

Turkmanda birlashdik, yengildi Xunxor,
Obod bo'p gulladi Chambilday shahar,

Xabar solding taka, yovmit eliga,
Yig'ilib keldi beklar Chambilbeliga,
Hasan, Avaz xizmat aylar kosa olib qo'lga,
Bayon et, beklarni nega chorlading?

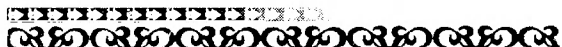
Dovruq solding qancha qari, yoshlarga,
Larzalar keltirding tog'u toshlarga,
Har na amring bo'lsa ko'zu qoshlarga,
Bayon et, beklarni nega chorlading?

Otim Ahmad, o'zim turkmanga sardor,
Qirq yigiting bori qiyilgan shunqor,
Sultonsan, davlating bo'lsin barqaror,
Bayon et, beklarni nega chorlading?

Mayli so'zlay bering sizda ixtiyor,
To'g'risini ayta bering o'zima.

Sozim yangrab jo'r bo'lar ovozi,
Zeb ish berib bahorima, yozima,
Har na bo'lsa bering menga maslahat,
Siz bordirsiz, dushman tushmas izima.

Til borida turfa-turfa so'ylanglar,
Bu ishda yoronlar, puxta o'ylanglar,
Nima qilsak elga o'rinar adolat,
Qo'rqmay-pismay menga bayon aylanglar.

Eshitinglar Go‘ro‘g‘lining so‘zini,
Axtaringlar haqiqatning izini,

Bilib turib yutmang kelgan gaplarni,
Xotir aylab bunda sulton yuzini.

Asli Mang‘ishlov edi, Chingiston yurtiga qarar edi. Mang‘ishlovning bir yog‘i turkmanga ushlab bo‘lgani uchun turkman bilan qiz olishib, qiz berishib, bordi-keldisi bo‘lib yotar edi. Shuytib Chingiston mamlakatining rasmi-odati turkmanga ma‘lum edi. Hatto turkman beklari ba‘zida chingistonliklarning bir xil tutumlariga qoyil ham qolar edilar. Shunda Safo o‘g‘li Chaqqon o‘rnidan turib, Go‘ro‘g‘li sultonga qarab, mo‘ylovini burab: “Ey, sultonim, agar qabul qilsang, mening bir taklifim bor”, — deb shu so‘zni aytdi:

Kiykanaklar uchar ekan qiyoda,
Shul ekandir kasbi kori dunyoda,
Yer yuziga dovruq solgan Chingiston,
Yurt olamda haybatidir ziyoda.

Chingistondan bunda karvon keladi,
U yoqlarning rasmi shunday bo‘ladi,
El saylab birovni o‘g‘lon qiladi,
Mendan boshqalar ham uni biladi.

Sulton o‘zligidan hukm qiladi,
O‘g‘lon elning tarafini oladi,

Mening qo‘ygan taklifim shul Go‘ro‘g‘li,
Bir o‘g‘lon Chambilga kerak bo‘ladi.

Shunda ajab emas bo‘lsa huriyat,
Chambilda o‘rnasa adlu adolat,
Xalqning tarafida turib so‘zlasa,
Elat uchun o‘g‘lon bo‘lib hukumat.

So‘z aytadi Safo o‘g‘li bu Chaqqon,
Shu qo‘ygan taklifim chindaki haqqon,
Shunday go‘zal Chambilingda, Go‘ro‘g‘li,
Bir kamligi — yo‘qdir hali bir o‘g‘lon.

Safo o‘g‘li Chaqqonning bu so‘zini eshitib, bek, oqsoqollar ham, qirq yigitlar ham birdan “Ha-ha, Safo o‘g‘li Chaqqonning aytgan so‘zi to‘g‘ri, sultonning qavatida bitta o‘g‘lon ham saylaymiz”, — deyisha berdilar.

Avvaldan Chingistonda bir sulton bilan bir o‘g‘lon davlatning boshida turar edi. Sulton davlat, hukumat tomonning tarafini olsa, o‘g‘lon xalqning tarafini olar edi. Buni Go‘ro‘g‘li sulton ham eshitib, ko‘nglida “shu turkman yurtiga ham bir o‘g‘lon saylansa”, — deb yurar edi. Bugun o‘g‘lon saylash to‘g‘risidagi beklarning qo‘ygan taklifi Go‘ro‘g‘li sultonga juda yoqib tushib, o‘rnidan turib, barcha beklari va yigitlariga qarab: “Mayli, aytganlaring bo‘lsin. Yana qaysingda qanday taklif bor?” — deb turdi. Osmo‘ning oyi Chortoqli Chambilga tushib, ko‘rganlarning aqli shoshib, boshida tilla haykari, sochi yerni supurib, jamolining nuri ayvonga urib, Og‘a Yunus pari Go‘ro‘g‘li sulton yorining o‘ng yog‘iga kelib, tabassum qilib, miyig‘idan kulib, zulfini burab, marg‘ulini¹ tarab, yoriga qarab, bir necha joydan timsol keltirib, shu so‘zni aytdi:

Faqir bilan bekni avval teng bilmay,
Odillik da‘vosin qilma, sultonim,
Qul bilan xo‘jani barobar qilmay,
Odillik da‘vosin qilma, sultonim.

Bahorda ochilar gullar lolasi,
Hech kimning cho‘kmasin ko‘ngil qal’asi,
Qizilbosh deb kamsitasan ko‘plarni,
Qizilbosh emasmi odam bolasi.

Eronlikning turmushiga kulasan,
Hatto tojikni ham past deb bilasan,
Odillik da‘vosin qilma, sultonim,
Til bilan ham tilgich zolim bo‘lasan.

Yuragingga mehru vafu joylasang,
Bekni, qulni bab-barobar biylasang,
Bu baland, bu pastdir degan fikrni
Ko‘nglingdan sug‘urib olib taylasang.

Shunda odil deb aytadi o‘zingni,
Bo‘lmasa kim ko‘taradi nozingni,
Odillik da‘vosin qilma, sultonim,
Fuqaro qatori demay so‘zingni.

Yunus degan so‘zlar so‘zning sarasi(n),
Uzoq o‘sgan makonimning orasi,
Xoh amal qil, qilma o‘zing bilasan,
Men shunchaki dedim so‘zning sirasi(n),
Odillik da‘vosin qilma, sultonim.

¹ Jinalak soch.

Bu soʻzni Ogʻa Yunus paridan eshitib, Goʻroʻgʻli sulton biroz indamay qolib, oʻylab, oʻzining kamchilik-nuqsonlariga iqror boʻlib: “Mayli, sening ham aytganing boʻlsin”, — deb nimalar qilsa, yurtga baxtiorlik kelishini oʻylab, undan keyin bek va oqsoqollaridan, qirq yigit va Xoldor mahramdan soʻrab: “Boʻlmasa, turkman yurtiga bitta oʻgʻlon saylab beringlar”, — deb ularga qarab, bir soʻz dedi:

Oqsoqollar, sizga berdim ixtiyor,
Qaysi yoʻlman boʻlsa, boʻling baxtiyor,
Orangizdan oʻgʻlon saylab beringlar,
Anga boʻlsin menman bunda taxti yor.

Safar kuni sara joyga qoʻnaman,
Har gashtak eliga men enaman,
Orangizdan oʻgʻlon saylab beringlar,
Kim boʻlsa ham, rozi boʻlib koʻnaman.

Tuman daryosiday toʻlib-toshaman,
Turkman bilan shodlanaman, kulaman,
Orangizdan oʻgʻlon saylab beringlar,
Kim boʻlsa ham, mayli, rozi boʻlaman.

Bulbul oshna boʻlar bogʻda gullarga,
Ming bir turli sano olib tillarga,

Oʻz xatomni olsam endi, yoronlar,
Yomon koʻzman boqar edim qullarga,
Orangizdan oʻgʻlon saylab beringlar
Vakil boʻlib yursin turkman ellarga.

Chambilbelda surdim koʻp davri davron,
Turkman ellariga boʻlibon sulton,
Yana har na taklif boʻlsa, aytinglar,
Dillarda qolmasin bitta ham armon,
Orangizdan oʻgʻlon saylab beringlar,
Vakil boʻlib yursin elga ul oʻgʻlon.

Goʻroʻgʻli soʻzlaydi soʻzning sarasin,
Koʻrsatib aytinglar elat toʻrasin,
Orangizdan oʻgʻlon saylab beringlar,
U turkmaning har amriga yarasin.

Shunda Goʻroʻgʻli sultonning qoʻldoshi, chin doʻsti-yoʻldoshi Xoldor mahram oʻrmidan turib, Goʻroʻgʻli sultonning soʻziga javob berib, barcha yigʻilgan yosh-u qari, yugruk chopon, pir-u juvonlarga qarab, moʻylovini burab: “Turkman ellariga Avazxon oʻgʻlon boʻlsa, maʼqul boʻlmasmikan”, — deb soʻrab, Avazxonning baʼzi xususiyatlarini taʼrif aylab, bir soʻz dedi:

Ey, yoronlar, maʼqul boʻlsa sizlarga,
Turkman elga oʻgʻlon boʻlsin Avazxon,
Kirs barcha bu men degan soʻzlarga,
Turkman elga oʻgʻlon boʻlsin Avazxon.

Oʻzi ham sipohi, soʻzga ham chechan,
Xunxorda avvaldan bu taʼlim koʻrgan,
Gurjiston avlodli, jamoli gulshan,
Turkman elga oʻgʻlon boʻlsin Avazxon.

Yovmit bellarida Xidirmi koʻrgan,
Asqar etagida devni oʻldirgan,

Goʻroʻgʻlini doim xursand qip yurgan,
Turkman elga oʻgʻlon boʻlsin Avazxon.

Kishilarga yoqqan feʼliman xoʻyi,
Adolatga moyil har doim oʻyi,
Shodiyona oʻtsin Chortoqning toʻyi,
Turkman elga oʻgʻlon boʻlsin Avazxon.

Xoldor mahram aytar boʻlsangiz rozi,
Shu Avaz boʻlgandir urushda gʻozi,
Yana ham biladi koʻpning ovozi,
Turkman elga oʻgʻlon boʻlsin Avazxon.

Xoldor mahramning bu soʻzini qirq yigitlar va toʻqson toʻqqiz biylar maʼqullab: “Ha-ha, Xoldor mahramning soʻzlari maʼqul, Avazxon oʻgʻlonlikka juda loyiq”, — deb chuvlashib ketdilar. Shunda ogʻa begi Zamon turib: “Avazxonning oʻgʻlon boʻlmogʻi juda maʼqul. Nima deganda, chor urugʻ turkmandan emas. Turkman urugʻlaridan bitta oʻgʻlon saylansa, boshqa turkman urugʻlari “ota-bobomiz teng boʻlib kelgan, shuytib tenglikka koʻnamiz, tengsizlikka nega koʻnamiz”, — deyishib orada janjal boʻlur edi. Bu — qulay, Avazxon asli Gurjiston avlodidan, barchaga barobar yigit, shu Avazxon oʻgʻlon boʻlsin. Barcha beklar ham shunday deyayotir”, — deb Xoldor mahram va qirq yigitlarning soʻzlarini maʼqulladi. Ahmad sardor boʻlsa, koʻpning tiliga koʻndalang, elning ogʻziga elak boʻlolmay qolishini bilib, pichirlab: “Xah, qoʻyday boʻlib surlikmay oʻlinglar, gapning tagiga tushunsanglar-chi, armani Avaz el boʻlarmidi?! Qirq

ming uyli turkmanda, Xurosondagi o‘zbek va tojiklarda hech bo‘lmasa bedonani huvt deb tutadigan birorta odam quribdimikan?! Kelib-kelib Go‘ro‘g‘li sultonning bir baytallik quliga davr tegib, o‘g‘lon bo‘lib qoladimi?! Hali-ku, baring pushaymon bo‘lib qolasizlar-ku-ya, ammo so‘nggi pushmon — o‘zingga dushman, deb ish qo‘ldan ketadi-da”, — deb so‘kinib, nashasi uchib, kayfi qochib qoldi.

Majlis oxirlashib, turkmanga Avazxon o‘g‘lon bo‘lib saylandi. “Shu bugundan boshlab turkmanda hech kim hech kimni qul, deb, qizilbosh deb haqorat qilmasin. Kimki shu turkman yurtiga yov bo‘lsa, o‘sha qizilbosh. Har kim ko‘pchilik qilgan shu bugungi qarorga norozi bo‘lsa, o‘sha qizilbosh. Xalqning boshqa ham nima kamchiligi bo‘lsa, o‘g‘longa aytib, ishni sultonlikdan hal qila beradi”, — deyishib, shuytib, turkmanda huriyat zamonni boshlab, barcha kelgan biylar yigitlari bilan urug‘-urug‘lariga tarqalib ketdilar.

Ana shuytib, Avaz o‘g‘lon bo‘lib, turkmanda huriyat zamon bo‘lib, bo‘ri qo‘y bilan suv ichib, hech kim hech kimni haqorat qilmay, yog‘ sepganday qattiq adolat o‘rnatilib, oradan bir necha kunlar o‘tib, bir kun Avaz o‘g‘lon, Xoldor mahram, Ahmad Sardor qirq yigitlar bilan turkman tog‘lariga ovga chiqdilar. Ov qizib, Avaz o‘g‘lon bilan Xoldor mahram bir ajoyib kiyikni ancha nariga quvalab ketib, Avazxon kiyikka yetib, uni tutib olib, o‘ngarib, Xoldor mahram bilan qaytib kela berdi. Bu yoqda Ahmad sardor qirq yigitlarni oldiga to‘plab, qirq yigitlarga qarab, bir necha joydan timsol keltirib, bir so‘z dedi:

Yigitlar, sop turkman, g‘o‘chchoq yigitlar,
Eshinglar bek sardorning so‘zini,
Biroz to‘xtab, menga quloq beringlar,
G‘ofil bo‘lmay ochib aql ko‘zini.

Turkmanga kelgandir mardak manmani,
Farq eta bilmaysiz shunday kimsani,
U manman bachchag‘ar Avaz armani,
Shuvit qilar oxir elning yuzini.

Bu to‘g‘rida Go‘ro‘g‘li aql oldirgan,
Avazni saylatib o‘g‘lon qildirgan,
Shuytib, o‘zin miyasini choldirgan,
Unutgan sultoning yoshlik kezini.

Go‘ro‘g‘lini o‘zim katta qilganman,
Yoshligidan tarbiyat qip kelganman,

Bo‘lar ishni bo‘lmasidan bilganman,
So‘ng kattarib bilmay ketdi o‘zini.

Asli qizilboshning ko‘zi olama,
O‘ylanglar, Avazdan o‘g‘lon bo‘lama,
Otasi boshqa, ayri emasmi, bachchag‘ar,
Shu bizning ellarga do‘stlik qilama.

Sahar-salqin vaqti bulbul kuyladi,
Ahmad sardor gapni puxta o‘yladi.
Avaz kelib, chambil xalqi buzildi,
Asli harom, yurti murdor ayladi.

Xurosondan sulton bir g‘ar keltirdi,
Bunga bermagan so‘ng hech kim qizini.

Bilasizlar, turkmanda bunga hech kim hatto qizini bermaydi. Endi buni nima deb o‘g‘lon qilib o‘tirib-sizlar. Otasi boshqa bilan quyon ovlama, degan. Bu hech kimga do‘stlik qilmaydi. Qaranglar, o‘g‘lon bo‘lganiga bir oy bo‘lmay, hammaga oqsoqollik qilaman, deydi. Bulturgi chumchuq bu yilgi chumchuqqa jig‘-jig‘a o‘rgatar emish. Bizlar Go‘ro‘g‘lidan necha marta ko‘ylakni oldin yirtganmiz, Go‘ro‘g‘li bilgan ko‘p narsalarni bilamiz. Sizlar hech kimdan so‘ramay, bir gapga qo‘yday yopirilib keta berasizlar. Agar oldinroq mendan maslahat so‘raganlaringda, bunday bo‘lmas edi. Go‘ro‘g‘li jiyanim miyasini yeb qo‘ygan bo‘lmasa, shu Avaz armanining qachon bo‘lsa, yurti buzishini kim bilmaydi?! Endi, yigitlar, agar mening aytganimga ko‘nsanglar, hali ham vaqt kech emas, shu Avazni bir yoqli qilib, gunohni Xoldor mahramga to‘nkarsa, bo‘ladi. Bu Xoldor mahram Go‘ro‘g‘li nima desa, shuni deb qolgan odam, — deb Ahmad sardor qirq yigitlarning miyasini chalg‘itib tashlab, ko‘p vasvasa qila bergandan keyin qirq yigitlar ham chippachindaki Ahmad sardorning so‘ziga kirib: “Obbo, Avazni bekorga o‘g‘lon qilib saylagan ekanmiz-da”, — deyishib qoldilar. Ahmad sardor o‘zining shaytonligini qirq yigitlarga o‘tkazganligini bilib, dadil bo‘lib, qirq yigitlarga qarab, bo‘lmasa, Yomonjarga yuringlar, — deb bir necha joydan timsol keltirib, shu so‘zni aytdi:

Azamatlar, yuringlar,
Yomonjar borib turinglar,
Avaz andan o'tganda,
Boplab chorasin ko'ringlar,
Uni o'q bilan uringlar.

Shuytib yo'lini olinglar,
Gardishga o'qni solinglar,
Bachchag'arni dadog'¹ qilinglar,
Boplab chorasin ko'ringlar,
Uni o'q bilan uringlar.

Endi Yomonjar yuringlar,
Gazadan poylab turinglar,
O'lsin, jazosin beringlar,
Boplab chorasin ko'ringlar,
Uni o'q bilan uringlar.

Asli harom — zoti harom,
O'g'lon emish, ul muttahaam,
Vaqt o'tmasin, bering barham,
Boplab chorasin ko'ringlar,
Uni o'q bilan uringlar.

Shuncha o'g'lon bo'lgani, bas,
Turkmanmidi bu zoti past,
Yashashi hech lozim emas,

Boplab chorasin ko'ringlar,
Uni o'q bilan uringlar.

Asli haromi bul Avaz,
O'zi ig'vogar, xotinboz,
Borligidan yo'qligi soz,
Boplab jazosin beringlar,
Uni o'q bilan uringlar.

Qizilbosh bizga el emas.
Asli bo'lsa kelgindi kas,
Hech pilla turkmani demas,
Boplab jazosin beringlar,
Uni o'q bilan uringlar.

Turkman eli tozalansin,
Xumsasi ham azalansin,
Shuytib, Avaz jazolansin,
Boplab jazosin beringlar,
Uni o'q bilan uringlar.

Sizga aytar Ahmad sardor,
Yomonlar yurtga na darkor,
Yomonjarda bo'lib tayyor,
Boplab jazosin beringlar,
Uni o'q bilan uringlar.

Ahmad sardor qirq yigitlarni ozg'irib, Yomonjarga qarab boshlab kela berdi. Yomonjar degani Arg'uvon tog'ining yo'lida. Bir yog'i qir, bir yog'i tekis soy. Shu qir tarafi juda zov, nishab jar edi. Tekislik soydan katta yo'l o'tib, har zamonda jordan turib o'q otib, o'tkinchilarni o'g'ri olib turar edi. Avaxxon qaytib, Xoldor mahram bilan shu yo'ldan o'tishi kerak edi. Ahmad sardor qirq yigitni boshlab, shu Yomonjarning yo'liga bir o'q uzim yaqintob joyidagi bir chuqurlov joyga kelib, hammasi otlaridan tushib, Ahmad sardorning ig'vosi bilan o'qni gardishga qo'yib, Avaxxonning o'tishini kuzatib, poylab, shinakni qulaydan olib, yota berdilar.

Shunda Avaxxon dumog'i choq, kulib, Xoldor mahram bilan lo'p etib, panadan chiqib, Ahmad sardor va qirq yigitlar shinak olib yotgan joyning to'g'rayiga kelib qoldilar. Shunda Ahmad sardor: "Men bir, ikki, uch deganimdan baring birdan Avaz armanini ko'zlab o'q uzasizlar, — deb qirq yigitlarga buyurdi. — Qani endi, azamat turkmanlar, bir-ikki, uch", — deb o'zi Avaxxonning qoq kallasidan ko'zlab, o'qni kamondan chiqarib yubordi. Qirq yigitlarning ko'p gapni bilgan kattasi Safarboy Ahmad sardordan iymanib, qirq yigitga o'q uzmay, deb aytolmay, faqat "hiss!" — deb qirq yigitga qarab, labini tishlab qoldi. Qirq yigitlar ham: "Shu Safarboy ko'hna, zang'ar bir gapni biladi-yov", — deyishib Avaxxonga qarab o'q uzmay, gidirib qoldilar. Ahmad sardorning otgan o'qi tizz etib, Avaxxonning qulog'ining ustidan qizdirib o'tib ketdi. Jonivor G'irko'k ot, aqli odamdan ziyod, o'qning shobirini bilib, bir cho'pchib, yerdan qirq gaz ko'tarilib, beriroqqa kelib tushdi. G'irko'kning shu ko'tarilishida, Avaxxon Ahmad sardorning qirq yigitlar bilan shinakda o'q-yoy tutib, pisib yotganini, o'q faqat Ahmad sardorning yoyidan chiqqanini ko'rdi. Undan keyin Avaxxon Xoldor mahramga qarab, bu hodisaning sababchisi Ahmad sardor ekanini aytib, bir so'z dedi:

¹ Qul

Chor atrofni tuman cholgan ekandi,
Xon Go'ro'g'li g'ofil qolgan ekandi,
Ahmad sardor qirq yigitga bosh bo'lib,
O'g'lonlikka hasid qilgan ekandi.

G'aban devlar uchib o'tar bulutdi,
Haybatli og'zidan purkabon o'tdi,
Ahmad sardor qirq yigitga bosh bo'lib,
O'q otdi, qulog'im qizdirib o'tdi.

Aqli odamzoddan bir necha ziyod,
Shunday nazarkarda G'irko'k hayvonzod,
Jar ustida ko'rdim shinak olgandi,
Otim qirq gaz baland uchganda ozod.

Hayda endi, Chambilbelga ketayik,
Sardordan oldinroq borib yetayik,

Haqiqat egasi bo'lmish otamdan,
Bul to'g'rida bir shafaat kutayik.

Odil otam odilligin bildirsin,
Sardorni oldiga chorlab keltirsin,
Kimda gunoh bo'lsa, so'rab tekshirib,
Haqiqatni nishoniga ildirsin.

Bu so'zlarni aytar bunda Avazxon,
Birinchidan, eshit o'zing, Xoldorjon,
Shu axir adlga to'g'ri kelama,
O'q yesa turkmanga saylangan o'g'lon.

Bu bir dushmanlikning o'yin boshidir,
Bek sardorning meni ojiz deyishidir,
Qilmas edi bu savdoni qirq yigit,
Bari hosid Ahmadbeyning ishidir.

Xoldor mahram Avazxonning bu so'zini eshitib, g'alati bo'lib, tashvishlanib qoldi. Nimaga desangiz, o'qning vizillab kelgan ovozi aniq eshitgan edi. "G'irko'k otning cho'pchib ketganini ham bejiz emas ckan-da. Bo'lmasa, kedik Chambilga", — deb Avazxon bilan pastki yo'lga solib, Chambilga qarab kela berdilar. Avazxon G'irotni haydab, o'z yurishiga solganda, allaqachon Chambilga kelib qo'ygan bo'lur edi. Ammo bir o'zi Ahmad Sardorning ustidan Go'ro'g'li sultonga otasiga shikoyat qilsa, o'rinsiz bo'ladiganga o'xshab, nochor Xoldor mahram bilan kelar edi.

Ahmad sardor bo'lsa, qirq yigitlarga qarab: "Qo'rqmanglar, shunday-shunday bo'ladi-da! Lekin hali ham bir og'iz bo'lib tursanglar, Go'ro'g'li sultonning oldida ham o'zim gapimni o'tkazarman. Faqat bizlar dadil bo'lib, Avaz haromidan Chambilga oldin kirib borsak, gap — bizniki. Ko'rdinglar, ular pastki yo'lga soldi. Albatta, Avazqul Xoldor mahramni tashlab, o'zi oldin ketolmaydi. Oldin ketsa, so'zi chibincha ham amal olmaydi. Bu balandgi yo'l bo'lsa, Chamilga juda to'g'ri ham to'ta tushadi. Tez otlaninglar, balandgi yo'l bilan Chambilga tezroq yetib olayik", — deb qirq yigitlarni shunga rozi qilib, otlantirib, o'zi ham otlanib, balandgi yo'l bilan bular ham Chambilga qarab kela berdilar. Shuytib Ahmad sardor qirq yigitlar bilan Chambilga oldinroq kirib kelib, ko'p shumlikni o'ylab, ko'ngliga joylab, qirq yigitni ergashtirib, hech joyga gidirmay, tikka Go'ro'g'li sultonning mayxonasi oldiga kelib tushib, xizmatkorlarga otlarni topshirib, mayxonaga kirib, Go'ro'g'li sultonga qarab, arzim bor, — deb Avaz o'g'lonning ustidan shikoyat qilib, bir so'z dedi:

Bemahal chiqqanlik uchun shikorga,
Arzga keldim, arzim eshit, Go'ro'g'li,
Dast beribsan nega bir bepadarga,
Arzga keldim, arzim eshit, Go'ro'g'li.

Avaz bolang boyqushlikni boshladi,
Sahro qizlariman ko'ngil xushladi,
Qabohatchi bo'lmagin deb so'zlasam,
Meni qamchi bilan yasab tashladi,
Arzga keldim, arzim eshit, Go'ro'g'li.

Xotin-qizni ko'rsa, qiqir qiladi,
Qizlar ham boqishib bunga kuladi,
Qabohatchi bo'lmagin, deb so'zlasam,

Avazing o'ziga qattiq oladi,
Arzga keldim, arzim eshit, Go'ro'g'li.

Gapirsam, qaytama meni do'g'laydi,
Bilmayman o'zini nima chog'laydi,
Qabohatchi bo'lmagin deb so'zlasam,
U menga o'zingni bila ber, deydi,
Arzga keldim, arzim eshit, Go'ro'g'li.

Hamzamon u menga tuhmat qiladi,
Meni desa, tishi gaz-gaz bo'ladi,
Nima deyin saqlab olgin ulingni,
Ko'p gap eshakka yuk deganday,
Gapirsam, o'zingga malol keladi,
Arzga keldim, arzim eshit, Go'ro'g'li.

Yoshligingdan qildim seni tarbiyat,
Buncha emas edi ko'nglimda niyat,
Davlatiningdan kutar edim marhamat,
Hamzamon, shoshmasang, o'zing ko'rasan,
Shu Avaz qilmoqchi menga bir tuhmat,
Arzga keldim, arzim eshit, Go'ro'g'li.

Ahmad aytur yosh olganman ko'zima,
Quloq ber deb har na degan so'zima,
Menga tuhmat qilmoqchidir Avazing,
Yolg'on bo'lsa, ko'ra bilmay yelkamni,
Qirq yigit guvohdir bunda o'zima,
Arzga keldim, arzim eshit, Go'ro'g'li.

Ana shunda Ahmad sardor tog'asining bunday aql kutmagan so'zlarini eshitib, har murti sixday bo'lib, nima qilarini bilmay, vo'dirayib, tog'amning shu gapi rostmi, deb bu so'zni aytdi:

Hayron bo'ldim bu falakning ishiga,
Tog'amning ongsizda bunday deyishiga,
O'zi bo'lsa jami turkman og'asi,
Tuhmat yarashami bunday kishiga.

Qirq yigitim, ko'p yegansan tuzimni,
Ham bilasiz boshdan oyoq o'zimni,
Shu gaplarni rostlik bilan aytinglar,
Yerda qo'ymay mening degan so'zimni.

Kuz bo'lmay yaproqni xazon olama,
Qizil gullar ochilmayin so'lama,
O'zi bo'lsa jami turkman og'asi,
Kap-katta bo'p tuhmat qilsa bo'lama.

Qirq yigitlar berdim sizga ixtiyor,
Odamning oyog'i chohlarda toyar,
Kimdan ayb o'tsa, qo'rqmay aytinglar,
Xoh Avaz, xoh tog'am bo'lsa gunohkor.

Yo bo'lmasa tog'am gapi rostmikan,
Avazning imoni shunday sustmikan,
O'zi bo'lsa jami turkman og'asi,
Shuytib tog'am kirdikori rostmikan.

Bu so'zlarni aytar Go'ro'g'li sulton,
Avazni qildinglar o'zlarining o'g'lon,
Har na bo'lsa qoldirmasdan aytinglar,
Tog'am aytgan so'zlar rostmi yo yolg'on.

Shunda qirq yigitlar Go'ro'g'li sultonning bu gumonsib aytgan so'zini eshitib, entikib, gapirolmay tutlig'ib qoldilar. Nimaga deganda, azalda Go'ro'g'li sultonning ko'ziga o'n to'qqiz sherning ko'zini solib yaratgan edi. Agar toshga tikilsa, tosh chidayolmay qoq yorilib ketar edi. Bunga qirq yigitlar qanday chidasin, qaltiroq bo'ldi-qoldi. Shunda Xoldor mahram bilan Avaz o'g'lon ham yetib keldi. Avaz o'g'lon o'zini turkman yurtida yolg'iz bilib, Go'ro'g'li vallamatdan boshqa bu yerda suyanchig'i yo'qqa o'xshab, ko'ngli buzilib, ko'zining yoshi tizilib, o'zini otdan tashlab, ko'zidan yoshi oqib, Go'ro'g'li sultonga boqib, bir so'z dedi:

O'zing shohsan hamma turkman eliga,
Quloq solgin Og'a Yunus uliga,
Gunohkorning nima kelar tiliga,
Lol bo'ldim, otajon, Chambilbelingda.

Odamlar oldida muloyim so'fi,
Shunday bo'lar ekan beklarning ko'pi,
Meni daf' etmoqqa zolim tog'angning,
Qirq yigitlar bilan bor ekan gapi.

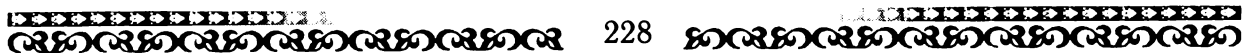
Meni ul qip ul Xunxordan keltirding,
May suzdirib mayxonada kuldirding,
Oxiram turkmanda o'g'lon quldirding,
O'g'lon bo'lib yasholmadim elingda.

U jo'natgan o'qi g'izillab ketdi,
Qulog'im ustidan qizdirib o'tdi,
Yana ham shaytonlik boshlab bu tog'ang,
Qirq yigitlar bilan oldingga yetdi.

Po'lat ekan darvozaning chegasi,
Boshqa ekan bu elingning egasi,
Mana, Ahmad sardor yurtning og'asi,
So'fi bo'lib o'tiribdi oldingda.

Asli o'zim o'zga elning g'oziman,
Turkmanda adashgan yetim qo'ziman,
Bek Ahmad so'ziman qilsang gunohkor,
Mayli o'ldir, o'lganimga roziman.

Shunda Go'ro'g'li sulton Xoldor mahramga qarab, qani sen gapirchi, ovda nima voqea sodir bo'ldi, — deb shu so'zni aytdi:

Xoldor do'stim, qoldirmasdan so'zlagin!
Avazman tog'amga anda na bo'ldi?
Avazim chindaki yo'ldan ozdimi,
O'zligicha o'zi fikrin chizdimi,
To'yib o'z joniga jondan bezdimi,
Avazman tog'amga anda na bo'ldi?

Chindaki Avazim gunoh qildimi?
Xotinboz bo'p biror turkman oldimi,
Haromlikni shuytib bunga soldimi,
Avazman tog'amga anda na bo'ldi?

So'z boshla, Xoldorjon, darrov so'z boshla,
Boshim g'amda qoldi, ko'nglimni xushla,
Ayt ayamay, yuzman-xotirni tashla,
Avazman tog'amga anda na bo'ldi?

Go'ro'g'li sultonning bu so'zini Xoldor mahram eshitib, shunda javob berib, sultonga qarab, bir so'z dedi:

El unutar bir yildan so'ng o'lganni,
Bir kun yig'loq tutar bir kun kulganni,
Xohi ishon, xoh ishonma, sultonim,
Men aytaman o'zim ko'rib bilganni.

Ovga chiqib ketdik ikki tarafga,
Ishonarsan, albatta, bu degan gapga,
Ahmad sardor o'zi bosh bo'lib ketdi
Qirq yigit qator bo'p tizilgan safga.

Bo'lak yurdi Ahmad kelib achuvi,
Bizlar borgan joylar Arg'uvon tovi,
Shunda baror oldi Avazning ovi.

Shu tog'da tunadik oftob botganda,
Boz jo'nadik tong bo'zarib otganda,
Biz kiyikni G'irko'k otga o'ngarib,

Qavatingda yig'lab keldi Avaxxon,
Bu ishlarga bo'ldim ajab bir hayron,
Na bo'lsa, yashirmay so'zla, Xoldorjon,
Avazman tog'amga anda na bo'ldi?

Hayronman tog'amning degan so'ziga,
Yana Avazimning yoshli ko'ziga,
O'q otgani rostmi Avaz qo'ziga,
Avazman tog'amga anda na bo'ldi?

Turkman eli huriyat qip yurganda,
Adolat zamoni bunda ko'rganda,
Xon Go'ro'g'li sulton bo'lib turganda,
Avazman tog'amga anda na bo'ldi?

Avazman ikkimiz kelayotganda,
Kelayotib Yomonjarga yetganda,
Bir o'q o'tdi Avaxxonning boshidan,
Hayron bo'ldim shunda falak ishidan,
O'q otilib bek Ahmadday kishidan,
Yana kelib senga yolg'on deyishidan.

Men turkmanman, rostdan bayon qilaman,
Bilganimni desam, shuni bilaman,
Boshqa so'zni so'zlab nima qilaman,
Avazman Chambilga bila kelaman.

Boshqa hech bir gapni do'sting bilmaydi,
Bilmagan gapini bayon qilmaydi,
Rostini so'zladim, ulug' sultonim,
Rostlik tuproqqa hech singib ketmaydi.

Bu so'zdan masalaning tagini ancha payqab olgan Go'ro'g'li sulton Ahmad sardorga yomon qarab: "Tog'a, sen Avaxxonni yomon ko'rar ekansan, bo'lmasa, nega tunov kun Avaxxonni barcha turkmaning bek va oqsoqollari o'g'lon qilib saylayotganda, bitta ham indamading", — deganidan gapirishga payt poylab o'tirgan Ahmad sardor o'rnidan turib: "Go'ro'g'li, sen o'sha kuni menga biror og'iz maslahat solmading, o'z bilganingdan qolmading. Mayli, men emas, menga o'z martabam yetadi. Hech bo'lmasa, boshqa bir turkman zoti quribmidi?! Kelib-kelib sonda yo'q, o'g'lim degan shu Avazni qizilbosh bir baytallik qulingni elga o'g'lon qilib qo'yding. Zamonaning ozgani — otdan eshakning o'zgani deganiday, ota-bobomiz tutib kelgan zamoni qo'yib, aynib, huriyat zamon qilaman, deb qulga dast berding. Ana endi bugungi kunda Avaz uling, balki bir baytallik quling yo'ldan ozib, kimning xotini suluv bo'lsa, qizi suluv bo'lsa, bu badrak qul ko'z ola qilsa; men bir tutam soqolim bilan: Ho', Avaz, hali sen yoshsan, yoshlik yomon narsa, odamni har xayolga suradi, indamasang, o'zingni o'limga olib boradi", — deb nasihat qilsam, meni yomon ko'radi. Xoldor mahramni ozg'irib, mening haqimda nimalar deb tuhmat qilayotganini mana ko'rib turibsan", — deb qiroat keltirib, so'zini cho'za berdi.

Shunda Go‘ro‘g‘li sulton Ahmad sardorning so‘zini bo‘lib: “To‘xta, tog‘a, o‘zing bir vaqtlar qizil-boshning pinjiga tiqilib, ularga boj-xiroj bermabmiding?! Endi men o‘zimiz turkmanni tiklaymiz, deganimda, sen Xunxorday katta podshohga barobar bo‘lolmaysan, demabmiding?! Mana ko‘rayapsan: Xunxor iyig‘imga ham yondasholmaydi. Bari qilasi gapni o‘zing qilib, endi gunohni Avazga to‘nkarmoqchi bo‘lasan”, — deb Go‘ro‘g‘li sulton chirpinib, qirq yigitga qarab, mo‘ylovini burab: “Tog‘am gunohkor bo‘lgan. Endi sizlar o‘rinlaringdan turinglar, tog‘amni bog‘lab Chortutga olib boringlar, hech ayamay, dorga tortinglar. Men tog‘amni hukmi kushga buyurdim”, — deb shu so‘zni aytdi:

Yigitlarim, amrim tutib turinglar,
Ahmadbekni o‘ttiz qamchi uringlar,
Undan keyin qo‘lin mahkam bog‘langlar,
Ot hukmida Chortut olib boringlar.

Ayamanglar, qo‘l-oyog‘in boylanglar,
Yelkasidan o‘ttiz qamchi taylanglar,
Ot hukmida haydab borib Chortutga,
Dorga osib, anda qatl aylanglar.

Menga botdi Avazga bergan izosi,
Bek tog‘amning bitgan o‘xshar qazosi,
Olib borib dorga osib tashlanglar,
Shu bo‘ladi tuhmat-fitna jazosi.

Xanjar bilan kesing anda boshini,
Qarg‘a-quzg‘un yemtik qilsin go‘shini,
Bek tog‘amni hukmi kushga buyurdim,
Jazosi shul ig‘vo solgan kishini.

Rahm aylamay ikki ko‘zin yoshlanglar,
Chortut qarab quvib hayday boshlanglar,
Bek tog‘amni hukmi kushga buyurdim,
Ayamasdan eltib osib tashlanglar.

Baland-baland tog‘ning qori turilsin,
Kun chiqqan so‘ng dashtdan tuman arilsin,
Bek tog‘amni hukmi kushga buyurdim,
Chortut uzra uch og‘och dor qurilsin.

Teskari turibdi cho‘lning shamoli,
Ig‘vogarning o‘zigadir uvoli,
Bek tog‘amni hukmi kushga buyurdim,
Chambilim bo‘lsin deb fitnadan xoli.

Bu so‘zlarni aytar Go‘ro‘g‘li sulton,
Tuhmatga qolibdi Avazday o‘g‘lon,
Bek tog‘amni hukmi kushga buyurdim,
Yigitlar, sizlarga shu turur farmon.

Qirq yigitlar Go‘ro‘g‘li sultondan bu so‘zlarni eshitib, qo‘rqa-pisa o‘rinlaridan turib, Ahmad sardor Go‘ro‘g‘li sultonga endi nima der ekan, deb biroz gidirib turdilar. Ammo Ahmad sardor ikkinchi marta Go‘ro‘g‘li sultonga so‘zlashga bo‘yni yor bermay, otdan tushsa ham, egardan tushmay, deganidek sipohilikni qo‘ldan bermay, dim indamay tura berdi. Qirq yigitlar Ahmad sardorning g‘irt etmay turganini ko‘rib, har tarafdin kelib, Ahmad sardorni bog‘lab olib, bari ot-otiga minib, Ahmad sardorni haydab, Chambilning ko‘chasi bilan yurib, Chambil darvozasidan chiqib, Chortut yo‘liga tushib keta berdilar.

Bir yog‘i Ahmad sardorning qilmishi, bunday ig‘vogarlik ishi hech kimga yoqmaganidan, yana bir yog‘i Go‘ro‘g‘li sultonning haybati zo‘r va arvog‘i bosimligidan Go‘ro‘g‘li sultonning oldida ham, Chambilning ko‘chasida ham hech kim Ahmad sardorning gunohini Go‘ro‘g‘li sultondan so‘rab, tilaguvchi bo‘lmadi. Qirq yigitlar Ahmad sardorni haydab, Chambildan chiqib, Chortutga qarab yurib, bir-ikki soydan oshib, ovloq bo‘lgandan keyin qirq yigitlarning tilidan Mutalbek Ahmad sardorga qarab: “Qani, og‘a, endi nima maslahat berasan”, — deb shu so‘zni aytdi:

Indamaysan, el og‘asi bek Ahmad,
Endi bunda bizlarga ber maslahat,
Ayta ber, qirq yigit amringga tayyor,
Yechilar bizlardan har mushkul-hojat.

Beklarning manzili tilla saroydi,
Qirq yigitlar bir maslahat so‘raydi,
Ulug‘ zoting, kattaliging hurmati,
Har na desang, hojatingga yaraydi.

Beklar belga zarrin po‘ta o‘raydi,
Tomoshaga qancha odam qaraydi,
Qirq yigitga bergin, og‘a maslahat,
Har na desang, hojatingga yaraydi.

Sahar bo‘lsa qushlar turar sanoga,
Qaldirg‘ochlar uya qo‘yar xonaga,
Qirq yigit so‘raydi sendan maslahat,
Begona yo‘q, endi tushdik panaga.

Qiz-juvonlar qo‘lin bo‘yar hinoga,
Boyiganlar ro‘j qo‘yadi binoga,
Qirq yigit so‘raydi sendan maslahat,
Begona yo‘q, endi tushdik panaga.

Oqdimi, bek og‘a ko‘zlaring yoshi,
Senga so‘zlab turgan Mutal o‘nboshi,
Qirq yigit so‘raydi sendan maslahat,
Qaysi yo‘ldan chiqar baxting quyoshi.

Bu so‘zni Mutaldan Ahmad Sardor eshitdi. Shunda tutashib, achchig‘i kelib ketdi. Qirq yigitlarga qarab: “O‘, eshak miya yegan padarla‘nati ahmoqlar baring ko‘k miya bo‘lib qolgan. Sizlar Go‘ro‘g‘li xumsaning oldida churq demay, og‘zilaringga mum qo‘yib o‘tirib indamay, endi ish qo‘ldan ketgandan keyin mendan maslahat so‘raysizlar. Endi menga indamanglar, shu Go‘ro‘g‘li xumsa nima deb buyurgan bo‘lsa, shuni qila beringlar. Go‘ro‘g‘li xumsaning mayini, choyini ichib, tuzini ko‘p yegansizlar. Sizlarga maslahat bergan og‘zimga hayf. Yomon yomonni qorong‘ida taniydi, deganday, Go‘ro‘g‘li nima, sizlar nima — baring ham bir go‘rsizlar-da! Bugunlik kunda qo‘llaringda ekanman, nima qilsalaring, ayamay qila beringlar!” — dedi. Qirq yigitlar bir-biriga qarab, indamay qolib, yana Chortutga qarab, Ahmad sardorni haydab keta berdilar.

Chambil bilan Chortutning oralig‘i besh toshlik yo‘l edi. Dunyoda piyoda yurib ko‘rmagan Ahmad sardorning sipohilikni boy bergisi kelmay, har qancha qiynalib, oyoqlari qabarib ketsa ham, qirq yigitga indamadi. Shu ahvolda qirq yigitlar Ahmad sardorni haydab, Chortutga yetib bordi. Beshov bir, oltov bir bo‘lib shivirlashib, oxiri bari birlashib: “Bu Ahmad sardor har qancha yomon, har qancha gunohkor bo‘lsa ham, Go‘ro‘g‘li sultonning tog‘asi. Maboda Go‘ro‘g‘li sulton achchiq ustida tog‘asini hukmi kushga buyurib, balki achchig‘i tarqalgandan keyin tog‘asini yo‘qlab qolsa, nima bo‘ladi?!” Men sizlarga jo‘rttaga tog‘amni dorga osinglar, degan edim”, — deb bizlarni Ahmad sardorni dorga osganimiz uchun gunohkor qilar. Agar Ahmad sardorni dorga osmasak, Go‘ro‘g‘li sulton chindaki hukmi kushga buyurgan bo‘lsa, nega mening amrimni tutmadinglar, deb bizni yana gunohkor qilar. Undan ko‘ra, Ahmad sardorning oyog‘ini yerga yetadigan qilib, tiriklay dorga osib ketaylik. Agar Go‘ro‘g‘li sultonning achchig‘i tarqalib, maboda tog‘asini so‘rab qolgudek bo‘lsa, kelib yechib olib boramiz. Agar Go‘ro‘g‘li sultonning Ahmad sardorni hukmi kushga buyurgani rost bo‘lsa, o‘z yomonligi o‘zi bilan bo‘lib, shunda ochlikdan, suvsizlikdan o‘lib ketar”, — deyishib, Ahmad sardorning oyog‘ini yerga yetadigan qilib, tiriklayin dorga tortib bog‘lab ketdilar. Shuytib, qirq yigitlar Chambilga qaytib kelgandan keyin ham Ahmad sardor to‘g‘risida hech kim hech nima demadi.

Endi gapni Chortutda Ahmad sardorning ahvolidan eshitsangiz. Alibek sotquvchi degan sayyoh bo‘lib, yurti olamni kezib, bo‘yov, saqich sotib yurar edi. Shu kechasi tiramaning yelka bosdi tumani bo‘lib, Alibek sotquvchi tumanda adashib, tong mahalida tuman tarqalib qarasa, Chortutga kelib qolibdi. “Ey, men adashib beklarning dorini ustidan kelib qolibman-ku!” — deb yo‘rg‘asini to‘xtatib qarasa, turkman elining og‘asi, sovut to‘nning yoqasi, Go‘ro‘g‘li sultonning tog‘asi tiriklay dorga tortilib, bog‘liq turibdi. Shunda Alibek sotquvchi Ahmad sardorning hurmatiga otidan tushib, Ahmad sardorga qarab, ahvol so‘rab, bir so‘z dedi:

Turkman elning bo‘lar qator o‘basi,
Odamzodning ko‘rki imon, ibosi,
O‘zing bo‘lsang, bek Go‘ro‘g‘li tog‘asi,
Bayon etgin, bunda senga na bo‘ldi?

Beklarning bo‘ladi zarli po‘tasi,
Bo‘larmikan sendayning ham xatosi,
O‘zing bo‘lsang jami turkman otasi,
Bayon ayla, bunda senga na bo‘ldi?

Olqorga suv berar tog‘larning qog‘i,
Sakrashib o‘ynashar kiyik, ulog‘i,
O‘zing bo‘lsang jami turkmaning begi,
Bayon ayla, bunda senga na bo‘ldi?

Badavlatning bo‘lar qatorda lo‘gi,
Sultonning bormidi o‘zingda kegi,
Sen bo‘lsang takaman yovmitning begi,
Bayon ayla, bunda senga na bo‘ldi?

Shuvoq bo‘lar bu cho‘llarning po‘tasi,
Chortutdan o‘tadi yo‘lning to‘tasi,
O‘zing bo‘lsang jami turkman otasi,
Bayon ayla, bunda senga na bo‘ldi?

Bormikan sultonning nomusi, ori,
Qolmabdi burungi afting ohori,
Bu holatga soldi qanday bezori,
Bayon ayla, bunda senga na bo‘ldi?

Tumanda adashgan Alibek attor,
Kim nima so'rasa, xurjinda tayyor,

Qo'llaring bog'labdi, qanday nobakor,
Bayon ayla, bunda senga na bo'ldi?

Alibek sotquvchining so'zini eshitib, Ahmad sardor ko'zini ochib, oldida otini yetaklab, dasti alif lom qilib, salom berib, ahvol so'rab turgan Alibek sotquvchini ko'rib, uning so'zlari nafsigga qattiq tegib: "Sening sipohi bilan nima ishing bor, o'z jo'ningga tinchgina saqich bilan bo'yovingni sotib yura bermaysanmi?" — deb bir necha joydan timsol keltirib, Alibek sotquvchiga qarab, bir so'z dedi:

O'badan o'bag'a daydib yurasan,
Xaridorga bo'yov, saqich berasan;
Sipohiman ne ishing bor, bachchag'ar,
Ne haddingman menga so'zlab turasan.

Baland-baland beldan karvon o'tadi,
O'ta-o'ta manziliga ketadi,
Haddingni bil, bo'yovpurush bachchag'ar,
Shu yurganlarning ham senga yetadi.

Har kimning o'zgacha bo'lar tashvishi,
O'ziga qo'l kelar o'zining ishi,
Bo'yov, saqich sotib yurgan bachchag'ar,
O'yla, senman tengmi mendayin kishi.

Keldingmi bandirga tog'lardan osha,
Turkman ellarini aylab tomosha,
Yo'lingdan qolmagin, attor, sotquvchi,
Bu yerda yo'q senga o'yin, mashmasha.

Sipohi o'z ishin o'zi biladi,
Gohilarda shunday bandda qoladi,
So'rama ahvolim, sayyoq sotquvchi,
Sotquvchi so'z so'rab nima qiladi.

Ahmad sardor bo'lsa turkmaning boshi,
Senmidin avaldan do'sti, sirdoshi,
Bo'lmasa cho'l kezar bir attor kishi,
Mendayin bek bilan bordir ne ishi.

Ahmad sardorning bu so'zini eshitib, Alibek sotquvchi Ahmad sardorga qarab, bir necha joydan timsol keltirib: "O', bek sardor, sipohilikni qo'ldan bermayman, deb hurpayib, sovuqda qotib qolma, — deb shu so'zni aytdi:

Har narsa vaqtida darkor bo'ladi,
Sipohilikning ham payti keladi,
Bunday dorga band bo'p qolgan pillada,
Sipohi deganing nima qiladi,
Tirama tunida to'ngib o'ladi,
Qoqsuyak bo'p ko'milmayin qoladi.

Sulton hukmi seni bunda bog'latgan,
Balki Avaz o'g'loniga do'g'latgan,
Turkman yurtin senga harom aylatgan,
Ko'p ranjitib, bag'ri-diling dog'latgan.

Shoh bilan rishtasi nogoh uzilsa,
Sipohi degani dorga osilsa,
Shunga o'xshar qatig aynib buzilsa,
Menday tanish, oshna kerak bo'lmaymi,
Senday beklar shohdan ranjib ezilsa.

Farang shohga aysam, so'rab biladi,
Bir bandargohiga sardor qiladi,
Er tilagan joyda aziz, deganday,
Boz bek bo'lib, yana baxting kuladi.

Kelgin, sardor, qo'l-oyog'ing yeshayin,
O'zga elga eltib seni qo'shayin,
Faranglar shohiman yaxshi tanishman,
Senman ul shoh orasiga tushayin.

Alibek Farangga ko'plar boradi,
Har borganda podshosini ko'radi,
Seni tanishtirib anda bildirsam,
Bundag'ingdan katta amal beradi.

Ahmad sardor Alibek sotquvchining so'zini eshitib, bunday o'ylab qarasa, bir hisobga so'zi to'g'riga o'xshaydi. "Go'ro'g'li sultonning achchig'i tarqalib, meni bo'shattirganda ham, shu Avaz qulning oldida bo'ynim past bo'lganidan kishining eliga ketganim ham ma'qul. Balki Avaz qulning so'zlari bilan Go'ro'g'lining miyasi chulg'ashib aynib, meni unutib yuborsa, shu Chortutda g'ajirlarga yem bo'lib, o'lib ketarman. Kasal tuzalgusi kelsa, tabib o'z oyog'i bilan keladi, deganday mening baxtim hali qaytmagan bo'lib, shu Alibek sotquvchini xudo sabab qilib, tumanda adashtirib, menga yuborgandir", — deb ko'ngli-

dan o'tkazib, qovog'ini ochib: "— Ey, assalomu alaykum, qalaysiz, dumoq choqmi, bardammisiz? Ahli bayt, mol-u jon — barchasi eson-omonmi? Hay-hay, barakalla, oshna degan shunday kunlarda darkor bo'ladi-da! Ko'p sara qilibsiz-da! Qarang, xudoning marhamatidan, pining karomatidan, ko'nglingizning menga to'g'riligidan, sabab bilan bu yerga adashib kelib qolganingizni men sizga hazil qilib, jo'rttaga ters gapirdim. Hay, mayli. O'tgan gapga salovat, deganday, bo'lmasa, endi nima qilamiz, oshnam", — deb kulib, Alibek sotquvchiga xushomad qila berdi.

Shunda Alibek sotquvchi: "Ha, Og'alibekning arvohi sizni xor qilib qo'yadimi", — deb Ahmad sardorning qo'l-oyog'ini yechib, ko'rishib, izzat-u ikrom bilan yo'rg'asiga mingashtirib, Farang yurtiga olib ketdi. Alibek sotquvchi Farang yurtiga ko'p borar edi. Har borganda Farang podshohi tashqaridan borgan savdogarlarni borgan kuni mehmon qilib, sovg'asini olib, matolarini ko'rib, podshohlikka keraklilarini sotib olib, qolganini bozorga chiqarib sotishga ijozat berar edi. Shuytib Alibek sotquvchi ham har Farangga borganida, boshqa katta-kichik savdogarlar qatori podshohnikiga borib-kelib turar edi. Shuytib, Farang shahriga yana doxil bo'lib, otini karvonsaroyga bog'lab, shara-baralarini orqalab, Ahmad sardorni ergashtirib, Farang podshohining oldiga borib: "Shohim, bu marta sizga hadyaga deb bir ulug' odam keltirdim. Bu odam o'zingiz ta'rifini eshitib yurgan Go'ro'g'li sultonning tog'asi, toza turkman elining og'asi, balki oltin soqasi. Bu odamni Go'ro'g'li sulton bir sabab bilan gunohkor qilib, hukmi kushga buyurgan ekan. Qochirib, sizning panohingizga olib keldim", — deb Ahmad sardorni tanishtirdi. Shunda asli sipohi bo'lib, maraka-majlisni ko'rib yurgan emasmi, Ahmad sardor zang'ar Farang podshohiga qarab, undan yordam so'rab, bir so'z dedi:

Baland-baland tog'ning boshi burama,
Jafo ko'rgan o'z elida turama,
Birga bo'p Alibek attor jo'rama,
Panoh istab keldim, shohim, shahringga.

Burama gajakdor soylarning boshi,
Bo'ralab oqqandir ko'zimning yoshi,
Buronchiq ekan-da falakning ishi,
Panoh istab keldim, shohim, shahringga.

Bek Go'ro'g'li menga zulm ayladi,
Jafo qilib ikki qo'lim boyladi,

Chortut degan joyga eltib tayladi,
Panoh istab keldim, shuytib, shahringga.

Asli anda bekdoldardan bo'laman,
Go'ro'g'lidan qochib bunda kelaman,
Har qanday xizmatning udda qilaman,
Panoh istab keldim, shohim, shahringga.

Ahmad sardor aytar so'zning sarasin,
Uzoq der Farangman Chambil orasin,
Qabul et xizmatga turkman to'rasin,
Panoh istab keldim, shohim, shahringga.

Bu so'zni Farang shohi eshitib, ko'nglida: "Bu qulay bo'ldi. Buning o'zi, birinchidan, o'z eliga mo'tabar odam, ikkinchidan, o'z sultoniga dushman odam. Bunga yaxshi bir moylitob amal bersam, vaqti kelib, o'z yurtimga turkman va undan berigi bir necha mamlakatlarni qo'shib olishimga sabab bo'ladi", — deb Ahmad sardorni yuz ming askarning yigirma mingiga sardor qilib qo'ydi.

Ana shuytib, Ahmad sardor Farang yurtida yigirma ming askarga bosh bo'lib qolsa ham, Avazxonga bo'lgan kinasi hali ko'nglida turar edi. Kunlardan bir kuni Ahmad sardor Chambilga borayotgan bitta ajami bazzozni ko'rib, bir xat qilib:

— Chambilga borganingda, zakot olgani chiqqan kishidan, qirq yigitlardansizmi yoki Avazxonmisiz, deb so'ra. Agar qirq yigitlardanman desa, xatni ber; Avazxonman desa, xatni berma, — deb berib yubordi.

Oradan ko'p vaqtlar o'tgandan keyin ajami bazzoz Chambilga yetib keldi. Chambilda savdogarlardan zakot olgani navbat bilan bir kun qirq yigitlardan birovi chiqsa, bir kun Avazxon chiqar edi. Bugun Avazxonning navbati bo'lib, ajami bazzozdan zakot olayotganida, ajami bazzoz Avazxondan: "Siz qirq yigitlardanmisiz yoki Avazxonmisiz?" — deb so'radi. Avazxon: "Bu yerda bir gap bor bo'lsa kerak, — deb ajami bazzozga sir bermay: — Men qirq yigitlardanman", — dedi. Shundan keyin ajami bazzoz Ahmad sardor bergan xatni Avazxonga berib ketdi. Avazxon xatni o'qib ko'rsa, xatda: "Men Farang shohining oldiga kelib, tag'i mo'tabar bo'lib, yigirma ming askarga sardor bo'ldim. Farang shohining hamma askari yuz mingta. Bari jarror, ko'ktemirga g'arq bo'lgan yigitlar. Qirq yigitlar, endi sizlarga so'z shulki, shu Avaz

armani turkmanga ega bo'lib yura berama?! Men uning otini aytgani ham g'ijinim keladi. Sizlar qanday chidab, shuni o'z'laringga o'g'lon qilib yuribsizlar?! Endi sizlar bir og'iz bo'lib tursangizlar, men Farang shohining hamma askarini so'rab olib, Chambilga bostirib boraman. Men tashdan, sizlar ichdan bo'lib, Go'ro'g'li xumsaning ko'zini kattaroq ochirib, shu Avaz armanini qurutsak, deb Ahmad sardor Og'alibek o'g'li", — deb yozibdi. Avazxon xatni kistasiga solib qo'yib, bu gapni hech kimga aytmay yura berdi.

Bir kun Go'ro'g'li sulton ozroq diltang bo'lib, diltangligini yozmoq uchun tilla dobilini qoqib, turk-manning to'qson to'qqiz biylarini chaqirib, mayxonasini ochib, Hasanxon bilan Avazxon biylarga may suzib, kosagul bo'lib, bundan barcha biylarning ko'ngli to'lib, qirq yigitlar ham yugurib biylarga xizmat qilib turdi. Shunda Go'ro'g'li mayni ko'proq ichib, churqullab mast bo'lib, qirq yigit va to'qson to'qqiz biylarga qarab, bir necha joylardan timsol keltirib, shu so'zni aytdi:

Bir so'rog'im bordir, sizdan so'rayman,
Sultonligim mini yo'qmi, beklarim,
Ko'p bilan shohdirman ko'pga qarayman,
Sultonligim mini yo'qmi, beklarim?

Notavonlar hojatiga qarayman,
Har qandayin xizmat bo'lsa yarayman,
Qadrdon beklarim sizdan so'rayman,
Sultonligim mini yo'qmi, beklarim?

Xunxordayin podsholarni qochirdim,
Bir necha beklarim boshin uchirdim,
Xanjarimni qizil qonga kechirdim,
Sultonligim mini yo'qmi, beklarim?

Har qanday zo'rlar ham yurtim ololmas,
Hazar aylab yaqinimga yo'lolmas,
Hech bir sulton sha'nimga teng kelolmas,
Sultonligim mini yo'qmi, beklarim?

Xuroson yurtidan oldim bojimni,
Xunxorshohga ko'p o'tkazdim kuchimni,
G'animlardan olib keldim o'chimni,
Sultonligim mini yo'qmi, beklarim?

Bedovim o'ynatib tog'lardan oshdim,
Har bir shaboz botirlarga yanashdim,
Necha manman deganlarman ot qo'shdim,
Sultonligim mini yo'qmi, beklarim?

Turkman elga joriy etdim huriyat,
O'rnashtirdim shuytib hukmi adolat,
Yaxshilarga olqish, yomonga ofat,
Sultonligim mini yo'qmi, beklarim?

Mardonlardan oldim aqlu bilimni,
Paydo qildim yetmish ikki ilmni,
Yigitlar yashnatdim tuqqan elimni,
Sultonligim mini yo'qmi, beklarim?

Har qayonda bo'lsa otim o'zdirdim,
To'qson to'qqiz biyman majlis tuzdirdim,
Tilla piyolada maylar suzdirdim,
Sultonligim mini yo'qmi, beklarim?

Bu so'zlarni aytar Go'ro'g'li sulton,
Ovozamdan titrar mulki Chingiston,
Avazni keltirib ayladim o'g'lon,
Sultonligim mini yo'qmi, beklarim?

Go'ro'g'li sultondan bu so'zni eshitib, barcha biylar: "Ey, Go'ro'g'li sulton, sening sultonligingda zarracha kamchilik yo'q", — deganday barilari boshlarini quyi solib, indamay o'tira berdilar. Shunda to'rdan joy tegmas, poygadan choy tegmas, jorsillagan qanjiqday chaqimchi, qiltanoq burg'ich bir Yortiboy oqsoqol degan bor edi. Ana shu xonasallot o'rnidan turib, Go'ro'g'li sultonga qarab, cho'nqaygan mushukning mo'ylabiga o'xshagan mo'ylabchasini moylabgina burab, bir necha joydan timsol keltirib, ko'zi miyminglab, og'zi guyminglab, o'zi qillinglab, bo'yni qimirlab, beti jimirlab, bir so'z dedi:

Adolat da'vosin qilsa, sultonim,
Bekorga maqtanchoq bo'lma, sultonim,
Aybdan o'zing uzoq bilma, sultonim,
Biylaringni ahmoq qilma, sultonim.

Kim aytadi seni odil bo'ldi deb,
Insof bilan to'g'ri bir ish qildi deb,

Ko'rnakli bir nima olib keldi deb,
Elu xalqni sendan ko'ngli bo'ldi deb.

Ob kelganing bog'da ochilgan lolama,
Pari quchgan ko'pdan ziyod bo'lama,
Yaxshi-yomon — hamma bir yor olgandir,
Yor olganni mardlik hisob qilama?

Op kelganing Avaz, Hasan bolama,
Birovning o'g'lidan bola bo'lama,
Bola etganda ham esi bor kishi,
Qulni o'z yurtiga hokim qilama?

Keltirding Xunxorning kosagulini,
Bulduruq qassobning Avaz ulini,
Esli kishi hokim qilib qo'yama,
Eshikdagi bir baytalning qulini.

Dast berding shundayin gayak qo'ziga,
Indan kay bu bino qo'ydi o'ziga,

Shunda Yortiboy oqsoqolning bu so'zini eshitib, Go'ro'g'li sulton qirq yigitlariga qarab, xitob qilib buyurib, "Tog'amning suyagini Chortutdan yig'ib kelinglar", — deb shu so'zni aytdi:

Yigitlarim, xizmatimga turinglar,
Ot hukmida bundan Chortut boringlar,
Bizdan necha ayb, xato o'tibdi,
Tog'amning suyagin op kep beringlar.

Ko'p vaqt o'tib, tog'am suyak bo'lgandir,
Go'sht, terisi tuproq bo'lib qolgandir,
Bu dunyoning kori-bori yolg'ondir,
Op kelib ko'mmasam, menga armondir.

Shoh bo'lib olamga soldim ovoza,
Bugun aylay tog'am motamin toza,
Suyaklarin to'plab op kep beringlar,
Elu xalqni yig'ib qilay janoza.

Qirq yigitlar Go'ro'g'li sultonning bu so'zini eshitib, bari ot-otiga minib, bitta-bitta g'oli xurjinni olib, taklariga solib, Chambildan chiqib, Chortutga qarab jo'nab ketdilar. Qirq yigitlar Chambildan chiqib, Chortutga jo'nab ketgandan keyin Avazxon o'rmidan turib, Go'ro'g'li sultonga qarab, adab bilan dasti alif lom qilib, Chortutga borishga javob so'rab, bir so'z dedi:

Davlatimgan shoyi shaldan o'rayman,
Qo'ldan kelsa, kuchingga kuch qurayman,
Qirq yigitlar bari ketdi Chortutga,
Men ham anda bormoqlikni so'rayman.

Bedov minsam, baland belda yelaman,
Sipohiman, ko'p gaplarni bilaman,
Chortut borib, dorga osilgan tog'angning
Suyagidan men ham olib kelaman.

Otadan yolg'izman, baxti qoraman,
Musofirman, bunda ko'ngli yaraman,
Qirq yigitlar ketgan bo'lsa Chortutga,
Javob bergin anda men ham boraman.

Jundayin tog'angni nobud aylading,
Kirib shu enag'ar qulning so'ziga.

Sultonma deb hech o'zingga kelmading,
Quldan boshqalarni odam bilmading,
Tog'ang chirib suyak bo'ldi Chortutda,
Hech bo'lmasa, suyagin dafn qilmading.

Tog'ang edi turkman elning chegasi,
Takaman yovmitning bir nor tuyasi,
Odilman deb hech bo'lmasa, sultonim,
Tog'angni ko'mmading bo'lib suyak egasi.

Chambilbelga solay katta dongg'oza,
Tog'amning motamin aylabon toza,
Yigitlarim, borib olib kelinglar,
Suyagi bo'lsa ham qilay janoza.

Aslida turkmanda edi xonzoda,
Dard ko'magan bir bek edi ozoda,
Qirq yigitlar, borib op kep beringlar,
Suyagi qolmasin tuproq orada.

Go'ro'g'lining xizmatini qilinglar,
Bedov minib, baring tayyor bo'linglar,
Darrov Chortut borib tog'am suyagin
Hayallamay bunda olib kelinglar.

Baland-baland belgi tutnish tuman-a,
Sultonim, ko'nglimda ko'pdir gumon-a,
Tog'angning suyagin men ham keltiray,
Boshimga yovarlik qilsa zamona.

Otajon, Chortutga qilgin ravona,
Bir xizmat etayin piru juvona,
Diltangliklarimni yozib kelayin,
Chortutga borishni aylab bahona.

Arzi dilim aytar shuytib Avazxon,
G'irko'kman aylagin Chortutga ravn,
Tog'angning suyagin yig'ib Chortutdan,
Bir yozilib kelay men ham, otajon.

Bu soʻzni Avaz oʻgʻlondan eshitib, Goʻroʻgʻli sulton: “Ahmad sardor togʻamning suyagi-ku qirq yigitlarga bittadan ham yetishmay ketar edi. Bir yozilib, Chortutni aylanib, tomosha qilib kelaman desang, mayli bor. Gʻirkoʻkni abzallab, sayli sayohat qilib kelagʻay, oʻgʻlim”, — deb Avaz oʻgʻlonga Chortutga borib kelishga javob berdi.

Ana shuytib, Avaz oʻgʻlon joʻshib-qaynab, loladay jaynab, Goʻroʻgʻli sultonning mayxonasidan chiqib, tabladan Gʻirkoʻkni chiqarib, abzallab olib, Gʻirkoʻkka minib, koʻchaga chiqib, dol bedovni oʻynatib borayotir. Avaz oʻgʻlon qanday, koʻzlari choʻlponday, yuzi mohi tobunday, issiq tandagi junday, qoshlari kamunday, boʻzchining mokisiday, sartaroshning pokisiday yilp-yilp etib, Chambilning koʻchasi bilan oʻtib ketib borayotir. Aka, xuddi qiyomat qoyim boʻlganday, yer yuziga huru gʻilmon kelganday, shoh Yusuf Misr koʻchasida hammani shaydo qilganday Avaz oʻgʻlon kokili yilt-yilt etib, jamoli lop-lop nurga botib, barcha Chambil xalqini tomoshaga qaratib, oʻtib borayotir... Avaz oʻgʻlon Gʻirkoʻkni har naʼmaga oʻynatib, Chambilning darvozasidan chiqib, Chortutga qarab, qirq yigitlarning izi bilan yoʻlga tushib keta berdi.

Ot sarasin uradi,
Shuytib qistab boradi,
Botir Avaz, er Avaz,
Chortut ketib boradi.

Singan koʻngil yaradi,
May ichganday qaradi,
Yakka-yolgʻiz bol Avaz
Chortut qarab boradi.

Bedov yoʻrgʻa yuradi,
Suvday oldin suradi,
Yakka-yolgʻiz bol Avaz,
Chortut qarab boradi.

Asli bedov Gʻiroti,
Kam-kam kelar gʻayrati,
Yoʻlda oshib boradi,
Bol Avazning shiddati.

Podshohlarning boʻladi
Zarli ola chotiri,
Qirq yigitning keynidan
Avaz borayotiri.

Shuytib, chovib boradi,
Ovib-ovib boradi,

Qirq yigitning keynidan
Avaz quvib boradi.

Oʻgʻlonlikdan yoʻllarda
Koʻngli sovib boradi,
Koʻzdan oqqan yoshlari,
Yuzin yuvib boradi.

Avaz shuytib qoʻliga
Qamchi olib boradi,
Gaza, qirlar shirillab
Keyin qolib boradi.

Yolgʻizlikdan bol Avaz
Boshi gangib boradi,
Bedovning tuyogʻidan
Yoʻllar changib boradi.

Quloq soling yoronlar,
Soʻzimning bu yogʻiga,
Besh tosh yoʻl nimadi
Tulporning oyogʻiga.

Ot chopilar baland togʻning pastiga,
Quloq soling soʻzimning payvastiga,
Ayni choshtgoh boʻlganida Bol Avaz,
Yetib bordi qirq yigitning ustiga.

Ana shunda Avazxon qirq yigitning Chortutga borib oʻtirganining ustiga yetib bordi. Bundan bir yil ilgari bir Eraliboy degan boyning tuyasiga qoʻtir tegib, echkisiga oʻpka tegib, qirilib ketib, tuya va echkilarning suyagi Chortutda uyulib yotar edi. Qirq yigitlar ana shu suyaklardan xurjin-xurjinlarini toʻldirib, ogʻzini toʻrlab qoʻyib oʻtirgan edi. “Mana, bizlar togʻangning yirik suyaklarini yigʻib, xurjinlarimizni toʻldirib oldik. Endi sen ham togʻangning mayda suyaklarini terib, xurjiningga solib ol”, — dedilar. Shunda Avazxon qirq yigitlarga qarab, moʻylabini burab, soʻzlaring behuda, hali togʻam oʻlmagan, deb, bir necha joydan timsol keltirib, shu soʻzni aytdi:

Shu bugun aylayin bir gapni oshkor,
Tog'amning suyagin yiqqan shovvozlar,
Qilasini qilib, yana go'lsinib,
Asli siz o'zingiz ekan gunohkor.

Suyak yig'asizlar boz yana bilib,
Tog'amman yashirin aloqa qilib,
Tag'i go'l bo'p kep yuribsiz Chortutga,
Uning tirikligin bilmamish bo'lib.

Musofirman, ko'zda yoshim to'ladi,
Mard yigitni gohda vos-vos oladi,
Tirikning suyagin nega izlaysiz,
O'zlaringga qancha xabar keladi,
Eson-omon yurgan bo'lsa Farangda,
Chortutda suyagi nima qiladi,
Yashirsangizlar-da Avaz biladi.

Qirq yigitlar Avazxonning bu so'zini eshitib, kulishib: "Hoy, Avaz, hazilingni qo'y, o'lgan ham qaytib kelama, hazil ham shunday bo'lama? — deb turibdi. Shunda Avaz o'g'lon: "— Mening so'zlarim hazil emas, chin, — deb qirq yigitlarga qarab, yana bir so'z dedi:

So'zlagan so'zlarim uyqash, ulama,
Yolg'on bilan to'lmagan joy bo'lama,
Gunohkor bo'lsangiz, baring yigitlar,
Mardlik mavjud joyda hazil bo'lama?!

Bir sabab bo'p sardor qochib ketgandi,
Farang shohin xizmatiga yetgandi,
Yana sardor bo'lib sizga nechalab,
Tak-ostidan pinhon xatlar bitgandi.

Yomon har vaqt yomonligin qiladi,
U sipohi, hama gapni biladi,

Shunda qirq yigitlar Avazxonning bu so'zini eshitib, bari Avazxonni yomon ko'rib, ko'ngillarida: "Ha, ukag'ar qul, Ahmad sardorday aziz odamni chaqimchilik qilib quritib, endi navbat bizlarga keldimi?! Senga qolsa, sallaning o'miga kallani olasan, itdan bo'lgan haromzod", — deyishib, Avazxonga: "Tuhmatingni qo'y-ey. Go'ro'g'li sulton buyurdi-da, shuytib, Chortutga keldik. O'zingdan o'zing bizga tuhmat qilma-da!" — deyishib qoldilar. Shunda Avazxon: "Mana, bo'lmasa, bunga nima deysizlar", — deb kistasidan Ahmad sardor yozgan xatni lo'p etkizib sug'urib olib, qirq yigitlarning oldiga tashladi. Qirq yigitlar xatni o'qib, bari uyalib, Avazxonning oldida yer chuqalab qoldilar. Shunda Avaz o'g'lon qirq yigitlarga qarab: "Endi bo'lar ish bo'lgan, choq bo'ling, Farang borib, Ahmad sardorni olib kelamiz, — deb shu so'zni aytdi:

Yuringlar Farang ketamiz,
Qirq kun yo'l yurib yetamiz,
Anda bo'lsa Ahmad sardor,
Boribon ozod etamiz.

Farangning yo'lin tutamiz,
Daryo, qirlardan o'tamiz,

Yana menga bo'ltayib,
O'tirikni quyasisz,
Tirik tog'amni o'ldi, deb
Bunda suyak uyasisz.

Farang qochib borgandir,
Turkman elning quyoni,
Uni bilmas Chambilda
Go'ro'g'liday jiyani.

Bilib sizlar tuyaning
Suyagini jiyasisz,
Elu xalqdan uyalmay,
Qanday go'rga qo'yasisz,
Tag'i meni ahmoq qip,
Sen ham olgin deyasiz.

Gunohkor bo'lgansiz, baring yigitlar,
Sardordan sizlarga ko'p xat keladi.

Siz turkmanda turib xabar olasisz,
Sardorning har so'zin aynan bilasisz,
Tag'i meni go'l qip bunda, yigitlar,
Mol suyagin yig'ib nima qilasisz.

Sizga so'zlab turgan Avazday shunqor,
Yolg'onni yashirmoq sizga na darkor,
Mol suyagin yig'ib bunda, yigitlar,
Sultonga bo'libsiz baring gunohkor.

Anda emish Ahmad sardor,
Boribon ozod etamiz.

Shuytamiz, do'stlar, shuytamiz,
Yo'llarda qo'shiq aytamiz,
Anda emish Ahmad sardor,
Boribon olib qaytamiz.

Otlar o'ynatib yelamiz,
G'ayratman toshib-to'lamiz,
Anda emish Ahmad sardor,
Boribon olib kelamiz.

Daryo, dengizday toshamiz,
Baland bellardan oshamiz,
Farang shohi qarshi chiqsa,
Sherday bo'lib savashamiz.

Dushmanlarman kurashamiz,
G'ayrat bilan tirishamiz,
Ahmad sardorning daragin
Farang borib so'rashamiz.

So'z aytaman alvon-alvon,
Yo'l kezaylik qilib javlon,
Otlaninglar, qirq yigitlar,
Farmon berar Avaz o'g'lon.

Shunda Avazxonning xitobini qirq yigitlar eshitib, nima qilarini bilmay, lol bo'lishib: "Ey, Avaz o'g'lon, axir insof qil-da! Agar chindaki shunday bo'lsa, Chambilga qaytib borayik, Go'ro'g'li sultondan javob so'rayik, bola-chaqamiz bilan xo'shlashaylik, undan keyin farangga borsak, borayik. Bu Chortutda bizga yo'l ozig'i bo'lmasa, Farang yurtiga ketganimizni avvali Go'ro'g'li sulton, ikkinchi xeli-xeshimiz bilmasa, qanday bo'lar ekan", — deyishib ikkilana berdilar. Shunda Avaz o'g'lon qahrilanib: "Axir, bachchag'arlar, Ahmad sardor xatni sizlarga yozgan. Balki avvaldan ham Ahmad sardorning bitta yarim xati sizlarga tegib, ko'nglingiz ozgan bo'lsa, shuytib, bahona qilib, Chambilga qaytamiz, deyayotgandirsiz. Endi men sizlarga javob bermayman. O'z gunohlaring o'zlaring bilan birga — yurasizlar, borib Ahmad sardorni ko'rasizlar. Mard kishiga yo'l ozig'i ham gapmi?!" — deb qo'yarda-qo'ymay, qirq yigitlarni shaylay berdi, qirq yigitlar ham bir yog'i Ahmad sardorning xati sababli Avazxondan uyalganidan indasholmay, noiloj otlanisha berdilar. Shuytib, Avazxon qirq yigitlar bilan Farangga qarab, Chortutdan chiqib, jo'nab keta berdilar.

Ko'kdan bulut do'nadi,
Holin bilgan donodi,
Qirq yigitman Bol Avaz,
Farang qarab jo'nadi.

Qush tilida sanodi,
O'tli so'zlar yonadi,
Qirq yigitman Bol Avaz,
Farang qarab jo'nadi.

Olov yonsa tinadi,
Hovri o'chib boradi,
Qirq yigitman Bol Avaz,
Farang qarab jo'nadi.

Gazalardan oshadi,
Yo'l-yo'lakay shoshadi,
Qirq yigitman Bol Avaz,
Tez yetaylik deyishadi.

Bari bedov qistadi,
Goh baland, goh pastadi(r),
Ag'darilib chopmoqqa
Go'ro'g'lidan ustadi.

Turkman cho'li tekisdi(r),
Choshgohdan shamol esdi,
Gaza, bo'gat, do'nglardi
Qochgan say quvib kesdi.

Bedovlar solib ketdi,
Chamani olib ketdi,
Shirillagan shuvoqlar
Orqada qolib ketdi.

Uzoqlar jimirlaydi,
Putalar qimirlaydi,
Mardlar chopishganiga
Dala-dasht dirillaydi.

Otlar chovib boradi,
G'arbga qovib boradi,
Qirq yigitlar gohlarda
Ovib-ovib boradi.

Kunlar botib boradi,
Tonglar otib boradi,
Avazxonman qirq yigit
Farang ketib boradi.

Narman o'tib boradi,
Jonni sotib boradi,
Qirq yigitman Bol Avaz,
Farang ketib boradi.

Kunlar o'tib boradi,
Ha, deb ketib boradi,
Qirq yigitman Bol Avaz
Manzil o'tib boradi.

So'zlar qotib boradi,
Chuv, deb ketib boradi,
Qirq yigitman Bol Avaz,
Changga botib boradi.

Dengiz suvi shuvillar,
Haybat bilan guvillar,
Uzoq-uzoq joylarda
Shag'ol charlab chuvillar.

Dengiz suvi chalqidi,
Ko'm-ko'k bo'lib qalqidi,
Suv bo'yida chuvlashib,
Kishnaganlar yilqidi(r).

Osmonda oy o'ynaydi,
Buloq suvi qaynaydi,
Qirq yigitman Bol Avaz,
Ha, deb jonni qiynaydi.

Osmonda uchar yulduz,
Dengizda suzar ildiz,
Farang qarab ketdilar,
Kecha demayin kunduz.

Ariq labida andiz,
Daryo tubida qunduz,
Farang qarab ketdilar,
Kecha demayin kunduz.

Uzoq yo'lni tutdilar,
Qiynab jonni sotdilar,
Qirq yigitman Bol Avaz
Farang qarab ketdilar.

Gaza, beldan o'tdilar,
Jangallarga yetdilar,
Qo'shiq aytib yo'llarda
O'zlarin ovitdilar.

Yo'llarda uchsiz zarang,
Qaydadir mulki Farang,
Boshqa-boshqa ellarda
Bo'ladi boshlar garang.

Osmon tubi tuman-a,
Shunday ekan zamona,
Bol Avazman qirq yigit
Farangga bo'ldi ravona.

Osmon tubi tumandi,
Undan nori to'zondi,
Bunday uzoq joylarga
Eson bormoq gumondi.

Osmon tubi bulutdi,
Bedovlar jonin sotdi,
Kecha-kunduz tinmayin
Farangning yo'lin tutdi.

Osmon tubi sariqdi,
Tor ko'ngillar toriqdi,
Daryolardan kechishdi,
Sonsiz tog'larga chiqdi.

Osmon tubi oqishdi,
Uzoqlarga boqishdi,
Ochqab qolsa shikor qip,
Ohu oviga tushdi.

Farang mulki qaydadi,
Oqir chuqur soydadi,
Qirq yigitman Bol Avaz
Narmon qarab haydadi.

Eshik tushmas turumdan,
Botir qo'rqmas irimdan,
Bol Avazman qirq yigit
Endi o'tdi Qirimdan.

Ot sakratib burumdan,
Qamchilar tilla o'rimdan,
Bol Avazman qirq yigit
Narmon o'tdi qirimdan.

Chakalakzorning sag'vasi,
O'tkir ekan nag'masi,
Kiyik go'shtdan kabob yeb,
Damlar olar hammasi.

Bevafoning hevasi,
Dushmanlikning shevasi,
Farang betning, yoronlar,
Olma ekan mevasi.

Mayin ekan havosi,
Diq bo'lganlar davosi,
Tanburday aniq kelar
Saharlar bulbul navosi.

Borar ekin oralab,
Uzoqda ko'plar mo'ralab,

Farang yurti, yoronlar,
Endi qoldi qoralab.

Ol-ol yurdi, ol yurdi,
Ozgina emas, mo'l yurdi,
Qirq yigitman Bol Avaz,
Qirq kecha-kunduz yo'l yurdi.

Ot chopilar baland tog'ning pastiga,
Quloq soling so'zimning payvastiga,
Qirq kecha, qirq kunduz o'tgandan keyin,
Yetishdilar bir baland tog' ustiga.

Shunda Avaz o'g'lon bilan qirq yigitlar qirq kecha-yu qirq kunduzdan keyin bir baland tog'ning ustiga chiqib, oqshom shu tog'da yotib, tong otib, to'rg'aylar chuldurak qotib, Avaz o'g'lon bilan qirq yigitlar obil-g'ubil kiyinib, otlarga minib, tog'ning u yoq-bu yog'iga chiqib, narigi tomonga boqib ko'rishsa, tog'ning tagida shunday burqillagan bir azim shahar bor ekan. Faranglarning asli yettita azim shahri bo'lib, har shahrida bitta azim podshosi bo'lar edi. Ana shu azim shaharlarning biri Avaz o'g'lon bilan qirq yigitlar ko'rib turgan shahar edi. Ahmad sardor ham shu shahar podshohining qo'lida edi. Avaz o'g'lon qirq yigitlarga qarab: "— Do'stlar, Farangga kelib qolibmiz. Endi hammang sallalarini bir-biriga ulashtirib, nayzalarining uchiga tang'ib, yalov qilib, bu shaharga ko'rinish joyda namoyish qilib turinglar. Farang podshosi ko'rib, qo'shin chiqarsin. Undan keyin Farang qo'shinlarining ustiga bostirib boramiz", — deb amr qildi. Qirq yigitlar Avaz o'g'lonning aytganini qilib, bari sallalarini yozib, nayzalarining uchiga tigib, yalov qilib, Farang shahriga ko'rinish joydan turib, yalovlarini tikka qilib, namoyish berib tura berdilar. Buni Farang podshosi ko'rib, hamma sardorlariga, shu jumladan, Ahmad sardorga ham buyurib, yuz ming askarni olib chiqib: "Ko'p yov yurtimga kelib qolibdi, kelgan yov bilan urushinglar", — deb amr qildi. Birdan shaharda g'ulg'ula bo'lib, bedovlar chopilib, dobillar qoqilib, dusur-to'polon bo'lib, shaharning toqqa qaragan darvozasidan burqillab qo'shin chiqqa berdi.

Tilla dobillar qoqilib,
Gulxan olovlar yoqilib,
Bir gusur-to'polon bo'ldi,
Toshlar yong'oqday chopilib.

G'alog'ulga shahar titrar,
Shiqirlab sovutlar shashbar,
Darvozadan chiqqa berdi
Og'zidan haybatli zo'r aydahor...

Qo'shin chiqdi, boshda chalpo',
Bari polvon, qaddi raso,
Sardorlari tutib kelar
Chillik boshli qora aso.

Tog' betini qo'shin tutdi,
Baland qarab o'qlar otdi,
Qirq yigitning tepasidan
Qichqirib tizillab o'tdi.

Bu ishlarga hayron ko'plar,
Ich-ichini qo'rqinch qoplar,
Tog' tomonga qaratildi
Burama farangi to'plar.

Azim shahari pastdadi(r),
Qo'shinlar dasta-dastadi(r),
Barining anjomi yaxshi,
Asli faranglar ustadi.

Qo'shin chiqdi dasta-dasta,
Darvozadan asta-asta,
Xuddi mo'ru malaxday bo'p,
Shovqin urib baland-pastda,
Farangning har bir zo'rlari
Urush qilmoqqa havasda.

Bulbul qo'nar gul ustiga,
Qo'shiq kelar til ustiga,
Shunday bir xil fursatlarda
Zamon to'xtar qil ustida

¹ But.

Ko'pga bas kep bo'ladimi,
Qo'shin chiqdi bel ustiga.

Qirq yigitlar shoshib qoldi,
Damidan adashib qoldi,

Ko'p kishiga biz qandayin,
Bas kelimiz deyishib qoldi,
Qochsa qanday qutuladi,
Jonhovliga tushib qoldi.

Ana shunda Avaz o'g'lon qarasa, Farang shahridan sonsiz, sanoqsiz qo'shin yetib, hademay oldi belga chiqib qo'yibdi. Qirq yigitlar birovning yurtida, bunday qisilchang joyda nima qilarini bilmay, shoshib, aqlidan adashib qolibdi. Shunda Avazxon qirq yigitlarga qarab, ularga dildorlik berib, qo'rqmanglar, dadil bo'linglar, deb mo'ylabini burab, uzangiga oyog'ini tirab, bir so'z dedi:

Qo'rqmang birovning eli deb,
Ot soling dushman ustiga,
Mardonavor dadil bo'lib,
Ot soling dushman ustiga.

Chopishib baland-pastiga,
Farangdir tog'ning ustiga,
Yovuz dushmanning qasdiga,
Ot qo'ying dushman ustiga.

Chilladagi norday bo'lib,
Jangaldagi sherday bo'lib,
Hamalaring birday bo'lib,
Ot qo'ying dushman ustiga.

Er yigitning kuchi ko'zda,
G'anim qoni oqsin tizda,
Zafar doim o'zimizda,
Ot qo'ying dushman ustiga.

O'tday bo'lib tutashinglar,
Bir saf bo'lib ot qo'shinglar,
G'anim keynidan tushinglar,
Ot qo'ying dushman ustiga.

So'z aytaman alvon-alvon,
Baring birday mardi maydon,
Farmon berar Avaz o'g'lon,
Ot qo'ying dushman ustiga.

Avaz o'g'lonning bu so'zini qirq yigitlar eshitib, ha, degan tuyaga madad, deb bari sherdil bo'lib, bir qo'ra qo'yga chopgan bo'riday bo'lib, daljaq deyishib, farang qo'shinining oldidan o'rab, bir yoqdan qirq yigit, bir yoqdan Avaz o'g'lon urushga tushib ketdi. Necha-necha katta urushlarni ko'rib yurgan Avaz o'g'lon bilan qirq yigitlar darrov urushning ebini keltirib borayotir. Bir yoqda Avaz o'g'lon G'irko'k otni o'ynatib, suvlig'ini chaynatib, dushmanni qirib-jo'yib yuribdi:

Ko'ring endi Avaz o'g'lon,
Xanjaridan tomizib qon,
Buni ko'rgan farangliklar
Yuragiga tushdi larzon.

Bir boshdan bosib borar,
Duch kelganin kesib borar,
Qamal-qamal daralarga
Oldin o'rab qisib borar.

Urush aylab Avaz botir,
Qo'yday surib borayotir,
Bunday qirishma kunlarda
Bir o'zi yuz mingga tatir.

G'irko'k uchdi o'qday bo'lib,
Faranglarga enib kelib,
Avaz shunda chaqqonlikman
Duch kelganning boshin olib.

Tog'dan bulut ko'chganday bo'p,
Xanjari qon ichganday bo'p,
Urushning xumori ekan,
Xuddi qizni quchganday bo'p.

Dushmanlar har yona qochdi,
Avaz o'g'lon qonlar kechdi,
Zo'r kelsa, ko'pi ham qochdi(r),
Soyga qarab to'xtamasdan
Sapchaday bo'p boshlar uchdi.

Qirq yigitlar qaynab-toshdi,
Dushmanlar surligib shoshdi,
Qochgani do'nglardan oshdi,
Qochmagani berdiyo boshdi.

Sarkardalar nima dedi,
Yo'liqdik biz kima, dedi,
Ko'p qo'shinga qirq bir odam
Barobar bo'ldima, dedi.

Bu yerda bir ma'ni bordir,
Yo asli botir, shunqordir,

Yo bo'lmasa, shohimizdan
Biron nima talabgordir.

Barcha sarkardalar bu kelgan noma'lum kishilarning bunchalik zo'r harakatlarini ko'rishib, surligishib, urush qiluvlari kelmay: "Bularning xatti-harakatini, balki arz-u dodini podshohga yetkuzmak kerak emas-mikan?!" — deyishib, har yer, har yerda to'planishib, maydon siyraklashib qola berdi. Buni bilgan Ahmad sardor sarkardalariga ham, askarlariga ham qaramay, kayfi uchib, nashasi qochib, Avazxon va qirq yigitlarni tanib: "Endi ish qo'ldan ketdi, chatoq bo'ldi, nima qilsam ekan, qayoqqa qo'shilsam ekan", — deb o'ylanib, Avazxonning oldiga borgali bo'yni yor bermay, garang bo'lib, bir ko'rinishli tepaga chiqib, ot ustida qanqayib turdi. Buni Avaz o'g'lon ko'rdi. Shunda qirq yigitga qarab, Ahmad tog'amning oldiga yuringlar, deb shu so'zni aytdi:

Sher yurakli qirq yigitlar,
Yuringlar sardor oldiga,
Chambilbellik satta beklar,
Yuringlar sardor oldiga.

Dushmanlarni qo'yday surib,
Duch kelganlarini urib,
Safga qo'shaylik borib,
Yuringlar sardor oldiga.

Farangliklar sirpilgandi,
Kuni to'lgani o'lgandi,

Loshlar uyulib qolgandi,
Yuringlar sardor oldiga.

Farangliklar dasta-dasta,
Bo'lib qoldi chapa-rosta,
Har kim o'z holiga basta,
Yuringlar sardor ustiga.

So'zlar sizga Avaz o'g'lon,
Qaytmaslikka berar farmon,
Do'ng ustida tog'am hayron,
Yuringlar sardor ustiga.

Qirq yigitlar ham Ahmad sardorning do'nglikda turganini ko'rsa ham, Avazxondan o'tib, Ahmad sardorning oldiga borolmay turgan edi. Avazxondan ishorat bo'lgandan keyin qirq yigitlar yopirilib, Ahmad sardor chiqib turgan do'nglikka bora berdilar. Avaz o'g'lon qirq yigitlardan oldinroq Ahmad sardorning oldiga yetib, G'irko'kdan tushib, Ahmad sardor bilan ko'rishib, ahvolini so'rab, bir so'z dedi:

G'animlar ustida sulton tog'asi,
Katta sardor bo'lib holing nuchukdir,
Turkmandayin katta elning og'asi,
Bu yoqlarga kelib holing nuchukdir.

Firoqda qoldirib katta-kichikdi,
G'ayri yurtga kelib ichding ichikdi,
Chambilga bermading, diydor kechikdi,
Asli beklar begi, holing nuchukdir.

Yomon gaplar chiqar bu qizil tildan,
Mard chiqarar shunday gapni ko'ngildan,
Ranjimabmi eding men yomon quldan,
Farangday ellarda holing nuchukdir.

Xato so'zlar chiqar bu o'ttiz tishdan,
Har kim jazosini tortar qilmishdan,
Ranjibmiding turkmanda bir demishdan,
Ey, zamona begi, holing nuchukdir.

Bir necha odamning ichi qoradir,
Shuning uchun har savdoga boradir,
Ne sababdan aziz ko'ngling yaradir,
Turkmaning azizi, holing nuchukdir.

Farangning yo'llari qalin tumondi(r),
Bu yoqdaga xabar yetmak gumondi(r),
Yomon ko'ribmiding Avaz o'g'londi,
Go'ro'g'li tog'asi, holing nuchukdir.

Bungacha qirq yigitlar ham do'ngga chiqishib kelib, Ahmad sardor bilan ko'rishdilar. Shunda Avaz o'g'lon: "Endi bu yerda farangliklarga tomosha bo'lib turmayik. Bo'ling, tog'a, endi turkman yo'lini tutayik, bu yerlardan ketayik", — deb Ahmad sardorni o'z galalariga qo'shib olib, bari Farang maydonidan bergi yoqqa chiqib, turkman yurti qaydasan, deb keta berdilar. Farangliklar sardor va sarkardalar: "Bu kelganlar Farangga yov emas, o'sha Go'ro'g'li sultonning Ahmad sardorini olib ketmak uchun kelgan vakil-

lari ekan. Indamanglar, go‘r ketsin, Farang yurtida sardorlikka Ahmad sardorchalik odam quriganmi?” — deyishib, Avazxon va qirq yigitlarning orqasidan ham tushmay qola berdilar.

Shuytib, Avazxon qirq yigitlari bilan Ahmad sardorni olib, Farangdan qaytib kelayotganlarida, balandgi yo‘l bilan solib, bu yog‘i uzoqroq ekan: yetmish kun borishi, kelishi bilan bir yuz o‘n kun deganda, Hazar dengizining sirtidan o‘tib, Badbaxt tog‘ining bir chekkasiga yetib: “Endi turkman muzofotiga o‘tiladiku”, — deb Avaz o‘g‘lon G‘irotni o‘z yurishiga solib, tezlatib haydab kelayotib: “Ey, otamning qizi To‘tigulnikiga burilib, esonlik-tuvaligini so‘rab, bir (piyola choy ichib) o‘tay,” — deb Xuroson chekkasidagi Oqrabotga qarab burilib ketdi.

Avazxon ko‘nglida: “Oqrabotda bir kecha to‘xtasam, qirq yigitlar bilan Ahmad sardorning orqasidan ular Chambilga yetmasdan yetib olarman”, — deb o‘ylagan edi. Ammo To‘tigul: “Akam kelib qolibdi”, — deb yopishib, juda qattiq siylab, yetti kun mehmon qilib qoldi. To‘tigulning enasi Gulnozoy yaqinda dunyodan o‘tgan edi. Shoniyoz arab to‘yma-to‘y yuradigan dala kishisi bo‘lganligi, eri Mirzaning hovlida yo‘qligi sababli To‘tiguloy juda ziqlangan edi, shuytib, Avaz o‘g‘lon To‘tiguloyini ranjitib, Chambilga jo‘nashning ilojini topmay qolgan edi.

Hamma shumliklarni bilib kelayotgan Ahmad sardor qirq yigitlarga qarab: “Ukalar, Avaz armani Oqrabotga burilib, bir-ikki kun o‘zimizdan keyin qoladi. Vaqtni qo‘ldan boy bermaslik kerak. Bilasizlarmi, vaqt-vaqt — shu vaqt. Ilgari Chortut yo‘lida mendan maslahat so‘raganlaringda, “Endi ish qo‘ldan ketdi”, — deb sizlarni so‘kkan edim. Esrlaringda bo‘lsa kerak. Ana endi ish yana o‘ng‘ayiga o‘tdi. Hozir Go‘ro‘g‘li sultonga ma‘qullatib, Avaz armanini har nima qilish oson”, — deb gap bilan qirq yigitning ko‘nglini o‘ziga og‘dirib qo‘ydi. Shunda qirq yigitlar: “Og‘a, nima qilayik, shu qul yo‘q bo‘lsa, bo‘lsin”, — dey berdilar. Ahmad sardor: “Meni urib, badanimni qonatib tashlanglar. “Avaz armani urdi”, — deb borib Go‘ro‘g‘li sultonga arz-u dod qilaman. Bir og‘iz bo‘lib tursangizlar, shu marta yutib chiqamiz”, — dedi. Qirq yigitlarning Marim, Mavron, G‘avron, Davron, Simursa, Qumursa, Eshtemir, Qo‘shtemir, Toshtemir degan yel o‘pka, tentak olishtblari bor edi. O‘niga boshliq Marim edi. Marim Mavronga buyurib, Ahmad sardorni otdan yiqitib, oq tikanlarga ag‘natib, urib yumalatib, quloq-burnini qonatib, yana o‘z otiga mingizib qo‘yishdilar... Ahmad sardor Chambilga kelib, qirq yigitlar bilan Go‘ro‘g‘li sultonning mayxonasi oldiga borib, o‘zi behol bo‘lib borayotgan emasmi, otdan yerga yiqilib, tuproqqa bulg‘anib, o‘g‘lonning ustidan arz-u dod qilib, bir so‘z dedi:

Qonli yoshga to‘lgan qaro ko‘zimni,
Ko‘rasanmi, ko‘rmaysanmi yuzimni,
Agar ko‘rsang bu gunohkor yuzimni,
Quloq solib eshit aytgan so‘zimni.

G‘am bilan sarg‘aygan gulday yuzimdi(r),
Kimlar urib yara qildi o‘zimdi,
Kimlar g‘anim bo‘lib bosar izimdi,
Quloq solib eshit aytgan so‘zimdi.

Chortutdan Farangga ketdim panalab,
Avaz bordi boz orqamdan ginalab,
Ichim to‘la hasrat yotar panalab,
Avaz o‘g‘ling tushgan menim qasdimga,
Netay, yoshim ko‘zdan oqar donalab.

Qirq yigitman Avaz tushib yo‘llarga,
Farang borib meni oldi qo‘llarga,
Avaz o‘g‘ling tushgan mening qasdima,

Urish oralatdi eldan ellarga.

Oxirida oq tikanga sulatdi,
Odamzodning joni ko‘p ekan qatti,
Xo‘p tizarlab, ezib-yanchib Avazing,
Shunday qilib quloq-burnim qonatdi.

Yilayman, yilayman, kimga yilayman,
Eshitmasang, kimga arza qilayman,
Endi qaytib Ahmad sardor eliga,
Arz-u dodin tutib keldi qo‘liga,
Xoh eshitgin, xoh eshitma, Go‘ro‘g‘li,
Haqqoni shikoyat olsa tiliga.

Arzimni eshitsang, ko‘pdir maqolim,
Eshitmasang, o‘zing bo‘lursan zolim,
Avazing Farangda bog‘ladi qo‘lim,
Shuytib ko‘p ranjidi o‘g‘lingdan dilim.

Bu soʻzni Ahmad sardordan Goʻroʻgʻli sulton eshitib, gʻalati boʻlib qolib, koʻnglida: “Avvalgi xatolar ham asli Avaz oʻgʻlondan boʻlgan ekan. Men teskariga ketib, jonday togʻamni oʻlimga buyurgan ekanman. Huriyat zamon qilaman, deb xatoga ketgan ekanman. Bu Avaz meni ota, deb otamning arvochini bulgʻamoqchi boʻlib yurgan ekan-da! Agar Avaz haq boʻlganida, qirq yigitlar bilan birga Chambilga kelar edi-da! Endi masalaning tagi ravshanlashay, deb qoldi. Qani, qirq yigitlardan Avazning qayerda qolganini soʻrab koʻraychi, yana ham gapning haqiqati toza bilinar”, — deb qirq yigitga qarab, shu soʻzni aytdi:

Birin-birin boshdan bayon aylangiz,
Ayra tushib, qayda qoldi Avazxon,
Nima boʻlsa, yashirmasdan soʻylangiz,
Yolgʻiz oʻzi qayda qoldi Avazxon?

Chortut bormay, Xunxor yoʻlin tutdimi,
Gʻirkoʻkimni olib qochib ketdimi,
Shunday qilib, gʻayri yurtga oʻtdimi,
Ayra tushib, qayda qoldi Avazxon?

Chindakidan Farang yurtga bordimi,
Izzatli togʻamga izza berdimi,

Shunday qilib, ora yoʻlda urdimi,
Yolgʻiz oʻzi qayda qoldi Avazxon?

Togʻam keldi mayxonaga qon joʻshib,
Bundayin koʻrmadim shunchaga yashab,
Choʻllarda oq tikan dastasin ushlab,
Ayra tushib, qayda qoldi Avazxon?

Qayon olib ketdi mingan pirogʻi,
Hech joyda bormidir uning daragi,
Shuldir sizdan Goʻroʻgʻlining soʻrogʻi,
Yolgʻiz oʻzi qayda qoldi Avazxon.

Shunda Goʻroʻgʻli sultondan bu soʻzni qirq yigitlar eshitib, avvaldan tayyorlanib, javobni men bersam, deb turgan Mertikboy qirq yigitlarning tilidan Goʻroʻgʻli sultonga javob berib, bir soʻz dedi:

Davlatningdan doim ichdim piyola,
Monandi kelganda gapim qiyola,
Oʻz feʻli-xoʻyidan yoʻlda qolgandir,
Qilgan gunohiga sendan uyola.

Avaz yoʻlda koʻp ishlarni qilgandi,
Togʻangni chilbirman bogʻlab olgandi,
Yerga sudrab koʻp ovora etgandi,
Shuytib, u uyolib kelmay qolgandi.

Qiyo-qiyo togʻning toshi bidirdi,
Togʻangning betlarin tikan sidirdi,

Oʻz feʻli-xoʻyidan sendan uyolib,
Xoʻjatovning orqasida gidirdi.

Bidirmak tolqʻirdir togʻlarning toshi,
Togʻangning oqibdir koʻzining yoshi,
Avaz shuytib togʻda toʻxtab qolgandir,
Oldiga toʻsiq boʻp qilgan qilmishi.

Loʻkman norga ogʻir yuklar ortildi,
Uzoq elga qarab karvon tortildi,
Zoʻr savol berganding Mertik mertildi,
Har na bilganimni aytdim, sutonim.

Mertikboyning qirq yigitlarning tilidan bergan bu javobi Goʻroʻgʻli sultonning toza ajabasini qoʻzdirib tashladi. Ayyiqday aqirib, yoʻlbarsday chirpinib, har murti sixday boʻlib, achchigʻi kelib, baqirib-chaqirib: “Jami turkman beklarining nomi bilan, Ogʻalibek, — Jigʻalibek, Ravshan otam, Hilol enam, Gajdum, Hasan va zoti ulugʻ Ahmad sardor togʻamning nomi bilan, Urganch pirlarining nomi bilan, Saribobo, Qorabobo, Qalandar bobo, qirq chiltan, Gʻavsul Gʻiyos, Xizr Ilyosning nomi bilan shart qilib qasam ichaman: shu bugundan boshlab Avaz qulni oʻgʻlim, demayman. Avaz Chambilga kelgandan uni oʻldirib, dorga ostirib yuboraman”, — deb qattiq qasam ichdi.

Chambil shundan boshlab yogʻ sepganday jim-jim boʻlib qoldi. Bu sovuq xabar shu kunning oʻzida-yoq Chambilning hamma xonadoniga yetib bordi. Hamma xalq: “Hay, attang, shunday odam nobud boʻlama, Goʻroʻgʻli sulton endi oʻziga kelama yo shu xonasallot Ahmad sardorning gapida qolama?.. Hay attang, hay attang! Endi bechora Chambilga kelmay, qochsa-chi...”, — deyishib, Avaz oʻgʻlonning hasratida qaygʻurishar edilar.

Tulpor yurishiga yoʻl hech gap emas. Avazxon Oqrabotda yetti kecha-yu yetti kunduz mehmon boʻlib, Chambilga sovuq xabar tarqalgan kuni kechqurun yetib keldi. Qirq yigitlarning kattasi Safarboy: “Mabodo Avaz oʻgʻlon Chambilga bu sovuq xabarni bilmay kirib kelmasin, iloji boʻlsa, Chambilga kirgizmay qay-

tarib yuboray”, — deb bahona qilib, Chambilning tashqarisida yurib edi. Avaz o‘g‘longa duch kelib, bir necha joydan timsol keltirib, Avaz o‘g‘longa qarab bir so‘z dedi:

So‘zlay senga, Avaz o‘g‘lon,
Har bovitdan alvon-alvon,
Tog‘ang kelib Chambilbelga
Bunda bo‘ldi oxir zamon,
Inim, Avaz, omon-omon.

Xo‘jatovni chaldi tumon,
Tog‘ang qursin asli yomon,
Baxt yulduzing past bo‘libdi,
Otangning avzoi yomon,
Inim, Avaz, omon-omon.

Qo‘ldan ketmish davri-davron,
G‘azablanmish senga sulton,
Chambil to‘la sovuq xabar,
Barcha xalqni bosdi suron,
Inim, Avaz, omon-omon.

Tog‘ang paytni qo‘lga olibdi,
Shoh g‘azabi qo‘zg‘olibdi,
Seni dorga osmoqlikka

Choshtgohda hukm bo‘libdi,
Inim, Avaz, omon-omon.

Chambilbelda shul edi kam,
Joning saqla, Avaz ukam,
Aziz boshing oldirmoqqa
Xon Go‘ro‘g‘li ichgan qasam,
Inim, Avaz, omon-omon.

Chambilning bahridan o‘tgin,
Boshqa shahar yo‘lin tutgin,
Jon shirindir, yosh boshing bor,
Siying borda qochib ketgin,
Inim, Avaz, omon-omon.

Safarboy senga achinar,
Qochib ketsang, ko‘ngli tinar,
Xon Go‘ro‘g‘li qahr ustida,
Ajal senga mayin sunar,
Inim, Avaz, omon-omon.

Safarboydan Avazxon bunday kutilmagan sovuq so‘zni eshitib, kayfi uchib: “Ha, xonasallot Ahmad sardor mening ko‘zim pana bo‘lgandanoq, ig‘vosini boshlagan ekan, oldin Chambilga kelib, Go‘ro‘g‘li sultonning miyasini o‘ziga burib, toza aylantirib tashlagan ekan. Endi, Safarboy og‘a, menga bu xabarni yetkazganingiz uchun rahmat. Lekin men Chambilga bir kirib, sulton otamni ko‘rib, undan keyin nima bo‘lsa, ko‘rmasam, mardlikdan bo‘lmas”, — deb to‘xtamay o‘tib, Chambilning darvozasidan kirib, ko‘cha bog‘ bilan yurib, ko‘rgan odamni yig‘latib, yurak-bag‘rini dog‘latib, Go‘ro‘g‘li sultonning mayxonasiga kirmay, tikka o‘zining hovlisiga burilib bora berdi.

Ikki yashar Nuralini ko‘tarib,
Vo, to‘ram, deb yig‘lab chiqdi Oygulqiz,
Hasratda ko‘ksiga mushtini urib,
Vo, yorim, deb yig‘lab chiqdi Oygulqiz.

Ko‘zdan yoshi yomg‘irdayin sebalab,
Jamalagi chibatilib jebalab,
Chidolmayin o‘zin o‘zi tebalab,
Vo to‘ram, deb yig‘lab chiqdi Oygulqiz.

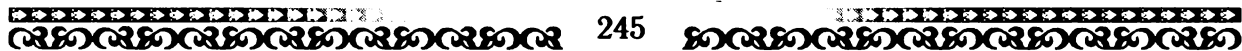
Holsizlanib, sho‘rli zo‘rg‘a qo‘zg‘olib,
Ikki ko‘zga taram-taram yosh olib,

Bir uchsiz, quyruqsiz g‘amlarda qolib,
Vo, yorim, deb yig‘lab chiqdi Oygulqiz.

Quloq soling suxanvarning tiliga,
Kim chidaydi ayriliqning hiliga,
Zo‘rg‘a-zo‘rg‘a suxan olib tiliga,
Vo, to‘ram, deb yig‘lab chiqdi Oygulqiz.

Oygulqiz chindanam yori vafodor,
Ko‘ziga bo‘lgandir yoriq dunyo tor,
Tentaklarga o‘xshab bo‘lib beqaror,
Vo, yorim, deb yig‘lab chiqdi Oygulqiz.

Ana shuytib, Avaz o‘g‘lon Chambildan tashqarida Safarboy bilan uchrashganidan bu yog‘i to Gulqizoyning oldiga kelgancha qobog‘i solinib, xafa bo‘lib kelib edi. Gulqizoyning bunday o‘ksib yig‘laganini ko‘rib, G‘irko‘kdan yerga tushib, otni yetaklab hovlisiga kirib, mehr bilan yorining sochini silab, o‘pkasi shishib, o‘zi ham yig‘lab yuborib, Gulqizoyga qarab, bir so‘z dedi:

Dushmanlar quvonib, tag‘i kulmasin,
Yig‘lama, nigorim, hargiz yig‘lama,
Holing ko‘rib, g‘anim quvvat olmasin,
Yig‘lama, nigorim, hargiz yig‘lama.

Nolish qilib, tashga siring bildirma,
Do‘stim g‘amgin, dushmanimni kuldirma,
Yovuzlarga bundan nishon oldirma,
Yig‘lama, nigorim, hargiz yig‘lama.

Sen yig‘lasang, menda toqat qolama,
Yana qaytib uchgan baxtim kelama,
Yo bo‘lmasa, jonim, aqling chalama,
Yig‘lama, nigorim, hargiz yig‘lama.

Buzilgan ko‘nglimni qilma xaroba,
Yo‘l ustida bo‘lib xoki poy tob-a‘.

Oldingda o‘ldirsa, qolsam savoba,
Yig‘lama, nigorim, hargiz yig‘lama.

Yo‘lakda quritma, jonim, darmoning,
O‘zing aytgin menga tiri paykoning,
Maqsadim, yo‘lingda bo‘lsam qurboning,
Yig‘lama, nigorim, hargiz yig‘lama.

Deydilar-ku taqdir tubi qorong‘i,
Aylanay tingilsin qoshing xadangi,
O‘lsam nima, ketgan ishlarim dong‘i,
Yig‘lama, nigorim, hargiz yig‘lama.

Taqdir-qismat bo‘lsa anga na imkon,
Dadil tut o‘zingni endi, Gulqizjon,
Shul kecha omonat endi mehmon Avazxon,
Yig‘lama, nigorim, hargiz yig‘lama.

Shuytib Avazxon Gulqizoyning qo‘lidan Nuralini olib, bag‘riga bosib, yori bilan ikkovi yig‘lay-yig‘lay o‘z xonalariga kirdilar. Bunday mahalda tomoqdan taom o‘tadimi? Tanglayda kalom, nima bo‘lsa bo‘lib, bular shu ahvolda tursin, endi Go‘ro‘g‘li sultondan eshiting.

Go‘ro‘g‘li sulton Misqol pari bilan Og‘a Yunus parilarnikida navbat bilan bo‘lar edi. Shu kecha Go‘ro‘g‘li sulton Og‘a Yunus parilarnikida edi. Asli Go‘ro‘g‘li sulton Vayangandan Hasaxonni, Xunxordan Avazxonni keltirib, Hasaxonni Misqol parining yoqasidan solib, etagidan olib, Avazxonni Og‘a Yunus parining yoqasidan solib, etagidan olib, shuytib, Hasaxonni Misqol pari o‘g‘il qilib olib, Avazxonni Og‘a Yunus pari o‘g‘il qilib olib edi.

Ana shuytib, kechasi Og‘a Yunus pari Go‘ro‘g‘li sultonga qarab, Avaz o‘g‘lonning gunohini so‘rab: “Hay-hay, vallamat, shu vaqtlar gappa ko‘p yomon ham iyaradigan bo‘lib qolding. Mana, Avaz o‘g‘lonni begunoh, beyoziq o‘ldirmoqchi bo‘lib turibsan. Bu gaplarning hammasi Ahmad sardor tog‘angning ig‘vosidan bo‘layotir. Vallamat, ko‘zingni och. Shu marta sendan men shu Avaz o‘g‘lonning gunohini tiladim. Vallamat Go‘ro‘g‘li, endi hushingni to‘pla, shu bir siraga Avaz o‘g‘lonning gunohidan kech”, — deb Avaz o‘g‘lonning gunohini kechirib, uni bir siraga o‘ldirmasligini so‘rab, ko‘p iltimos qilib ko‘rdi. Bo‘lmadi. Go‘ro‘g‘li sulton bo‘shamoq tugul qataydi. Og‘a Yunusga qarab: “Haddingni bil, tumsa! Senmi meni hushiga keltiradigan?! Podshoh deganning gapi bitta bo‘ladi. Baribir ertaga endi Avaz o‘ladi. Men bul to‘g‘rida qasam ichganman. Bir suluvni deb ichgan qasamimni sindirmayman”, — deb tashladi.

Og‘a Yunus pari Go‘ro‘g‘li sultonning o‘z so‘zida qattiq turib olganini bilib, araz urgan kishi bo‘lib, bahona qilib, tashqariga chiqib, tomga narvon qo‘yib, tomning ustiga chiqib, narvonni balandga tortib olib, tomning usti bilan yurib, Avazxonning hovlisiga narvon tushirib, narvon bilan Avazxonning hovlisiga tushib kelib, Avazxon bilan Oygulqizning oldiga kirib bordi. Ana shuytib, ertaga qudag‘ay kimga qo‘y so‘yadi?! Bu yog‘ini tun oqqandan keyin eshitamiz.

¹ Bukilish.